

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het belang van het Binnenhof

Smit, D.E.J.

Citation

Smit, D. E. J. (2015, July 1). *Het belang van het Binnenhof*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/33239>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/33239>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/33239> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Smit, Diederik

Title: Het belang van het Binnenhof : twee eeuwen Haagse politiek, huisvesting en herinnering

Issue Date: 2015-07-01

Hart van de democratie, 1940-2015

Van dictatuur naar democratie

Op 29 mei 1940, precies twee weken na de capitulatie, vond in de Ridderzaal van het Haagse Binnenhof de installatie van het nieuwe Duitse gezag plaats. Alsof het Prinsjesdag was, was de zaal vol stoelen gezet, waren er bloemstukken geplaatst en was de rode loper voor de hoogwaardigheidsbekleders uitgerold. Anders dan op de derde dinsdag van september was het ditmaal echter niet de vorst die zijn toehoorders toesprak, maar de nieuwbenoemde rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart. Ook de aanwezigen verschilden. Niet de leden van de Staten-Generaal vulden de zaal, maar de Duitse ambtenaren en militairen die de komende jaren de bezettingsmacht van het onlangs overwonnen Nederland zouden vormen. Als muzikale omlijsting van de ceremonie was het Wilhelmus vervangen door een ouverture van Wagner.¹

Tijdens de invasie van Nederland had de verovering van het regeringscentrum in Den Haag voor de nazi's de hoogste prioriteit gehad. Hoe eerder de Wehrmacht op het Binnenhof stond, des te sneller het land zou kunnen worden ingelijfd, dat was de gedachte. Ook na de capitulatie bleef het Binnenhof het belangrijkste bestuurscentrum van het land. Niet alleen omdat een aantal bestaande bewoners van het complex, zoals het ministerie van Binnenlandse Zaken, 'normaal' bleven functioneren, maar tevens omdat de voornaamste Duitse bestuurlijke instellingen zich nabij de Hofvijver vestigden. Zo trok de reeds genoemde Presse- und Propagandadienst in Paleis Kneuterdijk, zetelde de leiding van de gevreesde Sicherheitsdienst en Ordnungspolizei in het gebouw van Koloniën en hield Seyss-Inquart zelf kantoor in het gebouw van Buitenlandse Zaken, het voormalige Logement van Amsterdam op het Plein.²

Daarnaast vormde het historische complex natuurlijk een prachtig decor voor het Duitse machtsvertoon. Met name de eeuwenoude *Rittersaal*, die

met zijn imponerende gevels en middeleeuws uiterlijk het beeld opriep van een wagneriaans Walhalla, kon de bezetter bekoren. Gedurende de jaren dat het hoogste bestuur op het Binnenhof zetelde, vonden er in de zaal dan ook regelmatig klassieke concerten, recepties en officiële plechtigheden plaats, zoals de ontvangsten van nazikopstukken Heinrich Himmler en Joseph Goebbels en de uitvaart van de door het verzet vermoorde generaal Hendrik Seyffardt. Bovendien was het plein voor de zaal dikwijls het toneel van militair vertoon, zoals tijdens de jaarlijkse inspectie van de strijdkrachten op de verjaardag van de Führer op 20 april.³

Dergelijke vormen van uiterlijk vertoon konden echter niet verbloemen dat de dagelijkse praktijk op het Binnenhof er tijdens de oorlogsjaren grimmig uitzag en het complex in de eerste plaats een belangrijke schakel was in het bezettingsbestuur en de organisatie van de Jodenvervolging. Het was hier, binnen de muren van het ministerie van Binnenlandse Zaken, dat het beleid inzake de 'Joodsche kwestie' werd bepaald en de vervolging en deportatie van de Nederlandse Joden werd gecoördineerd.⁴ Aan de overkant, op Binnenhof 4-7, waar de Sicherheitsdienst zetelde, werden politieke gevangenen vastgehouden, gemarteld en vermoord. Onder hen veel Nederlanders die waren opgepakt tijdens het beruchte Englandspiel. Ook de bekende verzetsstrijder Willem Gerrit Kastein, die medeverantwoordelijk was voor de aanslag op Seyffardt, kwam op het Binnenhof om het leven. Nadat hij in februari 1943 door de Sicherheitsdienst naar het gebouw van Koloniën was overgebracht, wist hij aan zijn ondervraging te ontkomen door uit het raam van Binnenhof 7 zijn dood tegemoet te springen.⁵

Al die tijd stonden de gebouwen van de Eerste en Tweede Kamer grotendeels leeg. Waar in veel andere Europese landen het parlement ook na de bezetting door Duitsland nog deels bleef functioneren, besloten de Staten-Generaal in Nederland na de inval in 1940 niet meer bijeen te komen. Hoewel een deel van de ondersteunende diensten van beide Kamers in het gebouw achterbleef, vonden er dus geen vergaderingen in Den Haag plaats. Pas op 25 september 1945 zou de Tweede Kamer weer in vergadering op het Binnenhof bijeenkomen.⁶ Ook de vergaderingen van de ministerraad vonden in deze periode niet meer binnen het complex plaats. In de meidagen van 1940 was de gehele regering uitgeweken naar Groot-Brittannië, waar zij de gehele periode van de bezetting in ballingschap zou verblijven.

De situatie op het Binnenhof tijdens de oorlogsjaren stond in schril contrast met de wijze waarop het complex zich in de naoorlogse decennia zou ont-

Rijkscommissaris Seyss-Inquart inspecteert de Duitse troepen op het Binnenhof. Foto van H.G.L. Schimmelpenningh, 1941 (collectie Haags Gemeentearchief)

wikkelen. Was de plek in de periode 1940-1945 het bestuurscentrum van een ondemocratische bezettingsmacht, in de decennia die volgden zou het Binnenhof geleidelijk op de kaart worden gezet als het onbetwiste hart van de Nederlandse democratie: toegankelijk, transparant en herkenbaar. Deze ontwikkeling verliep echter niet zonder horten en stoten. Verschillende ideeën over de huisvesting van regering en parlement passeerden de revue en net als in eerdere hoofdstukken uit de geschiedenis van het Binnenhof, botsten deze plannen soms met de praktijk van alledag. Vanaf de jaren zestig leefde bovendien de eeuwige discussie over een nieuw gebouw voor de Tweede Kamer weer op. Hoewel ook deze derde poging niet geheel probleemloos zou verlopen, leidde zij in tegenstelling tot de twee eerdere pogingen ditmaal wel tot concrete resultaten en kon de Tweede Kamer uiteindelijk in 1992 de oude balzaal vervullen voor een nieuwe, moderne vergaderzaal. De verhuizing was de kroon op een decennialang proces van graduele uitbreiding, aanpassing en nieuwbouw dat het aanzien en de invulling van het Binnenhof drastisch zou veranderen.

Een van de belangrijkste thema's in de geschiedenis van het naoorlogse

Binnenhof was de relatie tussen de politiek en het publiek. Veel meer dan in de negentiende en vroege twintigste eeuw zou de verhouding met de buitenwereld in deze periode veranderingen ondergaan en de ideeën over het gebruik van de ruimte bepalen. Zo had alleen al de introductie van de televisie in de politiek grote gevolgen voor de herkenbaarheid van de gebouwen. Kon men vroeger enkel door een bezoek aan de Hofstad of een enkele foto in de kranten kennismaken van de huisvesting van regering en parlement, plotseling waren de gebouwen van het Binnenhof vrijwel dagelijks in de huiskamer te zien. Tevens speelde de relatie tot het publiek een grote rol bij de bepaling van de ontwerpen voor de uitbreiding van de Tweede Kamer. Zaken als transparantie, toegankelijkheid en voldoende voorzieningen voor de pers dienden er alle aan bij te dragen dat de afstand tussen burger en politiek in de tweede helft van de twintigste eeuw zo klein mogelijk zou zijn.

Aan de andere kant kwam de fysieke nabijheid tussen burger en politiek juist in deze periode op gespannen voet te staan met het veiligheidsbeleid op het Binnenhof. De toenemende dreiging van bezettingen, kapingen en aanslagen maakte het in het laatste kwart van de twintigste eeuw noodzakelijk de veiligheidscontroles op en om het complex aan te scherpen en in veel gevallen de toegankelijkheid van de gebouwen te beperken. Daarnaast ontstond er geleidelijk ook kritiek op de concentratie van de macht op het Binnenhof. Het samenbrengen van de verschillende toonaangevende politieke instanties in het historische machtscentrum mocht de herkenbaarheid van het landsbestuur dan weliswaar ten goede komen, tevens werkte het de gedachte van een afgesloten ‘kaasstolp’ in de hand. Voor de beleidsmakers die verantwoordelijk waren voor de huisvesting op het Binnenhof was het dan ook vooral zaak om het regeringscentrum op zo’n manier in te richten dat de plek zowel veilig en herkenbaar zou zijn als toegankelijk en transparant.

Dit hoofdstuk zal de ontwikkeling in het gebruik van de ruimte op het Binnenhof behandelen vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog tot aan het begin van de eenentwintigste eeuw. Meer nog dan in de voorafgaande hoofdstukken staat in deze periode de spanning tussen de historische architectuur en de dagelijkse praktijk centraal. Aan de hand van thema’s als zichtbaarheid, efficiëntie, toegankelijkheid en veiligheid zal geïllustreerd worden hoe de verhoudingen in het wankel evenwicht tussen representativiteit, traditie en functionaliteit zich ontwikkelden: van de naoorlogse vernieuwingsdrang tot de hernieuwde ervaring in de belangstelling voor het verleden. Zo komen onder meer de heringebruikname van de Trêveszaal, de terugkeer van de minister-president naar het Torentje en de recente res-

tauratie van het Eerste Kamergebouw aan bod. De meeste aandacht zal echter uitgaan naar de uitbreiding van het Tweede Kamergebouw. Niet alleen omdat dit project wat duur en omvang betreft alle andere huisvestingskwesties overschaduwde, maar in de eerste plaats omdat alle bovenstaande thema's in de debatten over het Kamergebouw een nadrukkelijke rol zouden spelen. In meerdere opzichten was de discussie over de nieuwbouw van de Tweede Kamer dan ook een discussie over het naoorlogse Binnenhof in het klein.

Nieuwe initiatieven

Wie het Binnenhof tijdens de laatste twee jaren van de bezettingstijd bezocht, trof het complex grotendeels verlaten aan. Nadat in de loop van 1943 de oorlogskansen voor de Duitsers gekeerd waren en de geallieerden hun opmars begonnen, besloot het bezettingsbestuur zich geleidelijk uit de Hofstad terug te trekken en de plek om te vormen tot een militaire vesting. In de loop van dat jaar verhuisde het gehele ambtelijke apparaat naar veiliger gebieden in het oosten van Nederland, terwijl het Binnenhof met prikkeldraad, zandzakken en betonblokken werd gebarricadeerd. Tot aan de Duitse capitulatie in mei 1945 zou het complex enkel nog bevolkt worden door militairen van de Wehrmacht, die het gebruikten als plaatselijk hoofdkwartier en de zestiende-eeuwse Mauritstoren inrichtten als geschutstoren voor de luchtafweer. De plaatsing van dit geschut kon overigens niet voorkomen dat in de winter van 1944 een door een vliegtuig afgeworpen projectiel het gebouw van de Eerste Kamer ernstig beschadigde. Zowel het dak van het Kamergebouw als de onderliggende woning van de kamerbewaarder liep grote schade op en ze zouden pas enkele jaren na de bevrijding worden hersteld.⁷

Het gebruik van het Binnenhof in de laatste jaren van de bezetting vertoonde enkele parallellen met de laatste jaren van de Franse tijd. Evenals in de vroege negentiende eeuw verloor het complex immers na enkele jaren zijn politieke functie en diende het vervolgens enkel voor militaire doeleinden. Daarbij komt bovendien dat ook het herstel van het landsbestuur op het Binnenhof op min of meer vergelijkbare wijze verliep. Net als anderhalve eeuw eerder keerde de politieke macht tamelijk geruisloos naar het complex terug en werden de vertrekken zonder veel discussie weer in gebruik genomen. Met de verschrikkingen van de oorlog nog zo vers in het geheue-

gen en het land nog grotendeels in puin was het geen tijd voor een verhit debat, zeker niet wat betreft de huisvesting van het landsbestuur. De schatkist kon trouwens beter worden aangewend voor de wederopbouw dan voor verdere uitbreiding van het regeringscentrum.⁸ Voorlopig bleef de situatie op het Binnenhof zelf grotendeels bij het oude en was er nauwelijks ruimte om stil te staan bij de gebeurtenissen die zich gedurende de oorlogsjaren binnen de muren van het complex hadden afgespeeld. Pas in de daaropvolgende decennia zouden er her en der gedenktekens verschijnen, zoals de Erelijst van Gevallen en in de hal van het gebouw van de Tweede Kamer, de plaquette voor de slachtoffers van het Englandspiel en het monument ter herinnering aan de censuur tijdens de bezetting.⁹

De weinige wezenlijke vernieuwingen op het gebied van huisvesting die wel direct na het einde van de Tweede Wereldoorlog plaatsvonden, hadden in de eerste plaats betrekking op de uitvoerende macht. Zij speelden zich buiten de muren van het Binnenhof af en betroffen vooral de plaatsing van de verschillende ministeries. Terwijl de Duitse machthebber gedurende de oorlogsjaren vanuit Den Haag het bezette Nederland bestuurde, had de Nederlandse regering in ballingschap namelijk niet stilgezeten. Zo had het ministerie van Algemene Zaken in Londen plaatsgemaakt voor het ministerie van Algemene Oorlogvoering en Koninkrijk en kreeg de kabinetsleider onder het voorzitterschap van minister Pieter Sjoerds Gerbrandy voortaan de titel 'minister-president'. Zowel Gerbrandy als diens opvolger Willem Schermerhorn was nogal gecharmeerd van de positie van de *Prime Minister* en beiden probeerden zich te spiegelen aan hun Britse ambtsgenoot. Zij droegen een krachtig leiderschap uit en plaatsten zich nadrukkelijk boven de andere ministers in het kabinet.¹⁰

In Londen had de regering bovendien kennisgemaakt met een geheel andere werkomgeving dan op het Binnenhof: gedurende vijf jaren hadden de ministers en ambtenaren van verschillende politieke en ambtelijke achtergrond veelal nauw samengewerkt in één bescheiden gebouw, op grote afstand van het parlement of andere bestuursinstellingen in Nederland. Hoewel sommigen binnen de regering bezwaar maakten tegen de sterk centralistische en top-down gerichte organisatie van de regering in ballingschap, kreeg de samenwerking onder leiding van Algemene Oorlogvoering en Koninkrijk ook waardering.¹¹ Op het moment dat de terugkeer naar Den Haag en een verdere uitbreiding van het ministerie ter sprake kwamen, wenste de regering dan ook dat de teamspirit binnen het kabinet bewaard bleef en er een Nederlands equivalent van 10 Downing Street

kwam. Toen de regering-Schermerhorn in 1945 aantrad, werd daarom besloten het ministerie van Algemene Oorlogvoering en Koninkrijk niet terug te laten keren in het paleis Kneuterdijk, noch op of nabij het Binnenhof te vestigen. De keus voor de locatie voor het kantoor van de minister-president viel op een riante villa aan Plein 1813.¹² Op deze plek zouden voortaan de vergaderingen van de ministerraad plaatsvinden en zou het centrale regeringsbeleid worden gecoördineerd.

Het kabinet-Schermerhorn begon voortvarend aan zijn nieuwe taak. Zo werd het minister-presidentschap formeel vastgelegd in het Reglement van Orde van de ministerraad en werden ook het Kabinet van de minister-president en de Regeringsvoorlichtingsdienst opgericht. De grote vernieuwingsijver die Plein 1813 tentoonspreidde, viel echter niet bij iedereen in goede aarde. Vooral het feit dat de premier zich haast presidentieel gedroeg, zich met een groeiende entourage van vaste medewerkers omringde en door middel van de overheidsvoorlichting de publieke opinie naar zijn hand probeerde te zetten, viel bij een deel van de gevestigde politieke partijen en media niet in goede aarde.¹³ Bij de eerste naoorlogse verkiezingen kwam bovendien niet Schermerhorns nieuwe Partij van de Arbeid als winnaar uit de bus, maar de meer traditionele Katholieke Volkspartij.

Minister-president Louis Beel, die het nieuwe kabinet zou leiden, had weinig op met de vernieuwing van zijn voorgangers en koos voor een 'ouderwets' bescheiden premierschap. Hij besloot het ministerie van Algemene Oorlogvoering en Koninkrijk op te heffen en zich te ontdoen van de grote schare ambtenaren die inmiddels op Plein 1813 werkzaam was. Zelf nam hij als kabinetsleider het ministerschap van Binnenlandse Zaken op zich en vestigde zich in het Torentje 'in de hoop dat de geest van illustere voorgangers als Thorbecke en Ruys de Beerenbrouck daar nog zou rondwaren'.¹⁴ Door terug te verhuizen naar het Binnenhof gebruikte de minister de historische betekenis van de plek om een politiek statement af te geven: hij stond geen modern 'Brits' premierschap voor, maar zou net als de kabinetsleiders in het verleden regeren op voet van relatieve gelijkheid en met respect voor de gevestigde tradities. Net als Colijn eerder zou Beel echter ook spoedig ervaren dat het op het politieke toneel van de twintigste eeuw moeilijk was om de leiding over het kabinet te combineren met de leiding over een groot departement. Met name naarmate de problemen in Nederlands-Indië toenamen, werd het voor de premier steeds zwaarder om zowel zorg te dragen voor een herstel van het binnenlands bestuur als voor de vertegenwoordiging van Nederland in het buitenland. Op aanraden van vicepremier Willem Drees werd

daarom al na enkele maanden besloten tot de (weder)instelling van het ministerie van Algemene Zaken op Plein 1813.¹⁵ Het voornemen van Beel om de minister-president definitief te laten terugkeren in het Torentje leek hiermee van de baan.

Toch gaf de premier zich niet zonder slag of stoot gewonnen. In een nota liet hij onderzoeken of het mogelijk was de belangrijkste afdelingen van Algemene Zaken over te brengen naar het Binnenhof en te huisvesten in dezelfde gebouwen als de ministeries van Binnenlandse Zaken en Verkeer en Waterstaat. Op deze manier zou de minister-president in het Torentje kunnen blijven en zouden de Trêveszaal en Statenzaal opnieuw in gebruik genomen kunnen worden als vergaderzaal of ontvangstruimte voor buitenlandse gasten. Ook dit plan verdween uiteindelijk echter van tafel. Uit correspondentie tussen Beel en de oud-secretaris-generaal van het ministerie van Algemene Oorlogvoering en Koninkrijk, Piet Sanders, bleek dat er vooral zorgen bestonden over het uitlekken van geheime informatie. Laatstgenoemde, die zelf een van de voormannen was van de naoorlogse vernieuwingsbeweging, stelde dat in het geval van een verhuizing naar de historische zalen van het Binnenhof onder meer:

Bezwaren rijzen uit security-oogpunt [...] zeker niet het minst in verband met de onder den minister-president ressorteerende Geheime Diensten. Deze security maakt het noodzakelijk, dat hierbij zoo weinig mogelijk personen en bij voorkeur dezelfde betrokken zijn en blijven.¹⁶

Voorts was Sanders van mening dat een eigen gebouw voor de premier, in de geest van 10 Downing Street, nog altijd een betere representatieve functie had en bovendien vermenging met werkzaamheden van andere ministeries voorkwam:

Een zelfstandige-organisatie eenheid kan het best verwezenlijkt worden in een apart gebouw. Hiervoor lijkt Plein 1813 no. 4 zeer geschikt, mede in verband met het houden van conferenties, het ontvangen van Ambassadeurs, delegaties en buitenlandse gasten in een representatieve omgeving, waarin het accent wordt gelegd op de functie van den Minister-President. Plein 1813 no. 4 kan aldus in Nederland een plaats bekleeden welke eenigermate vergeleken kan worden met 10 Downing Street.¹⁷

In zijn eindconclusie raadde de oud-secretaris-generaal de minister-president dan ook aan de huisvesting van Algemene Zaken aan Plein 1813 te verkiezen boven de historische panden aan de Hofvijver: een nadrukkelijke breuk met de praktijk zoals deze zich in de voorbije decennia ontwikkeld had.

Bij de officiële wederoprichting van het ministerie van Algemene Zaken in 1948 werden de aanbevelingen uit de nota opgevolgd. Het departement verhuisde niet naar het Binnenhof en de nieuwe minister-president, Willem Drees, verruilde het Torentje voor een werkkamer aan Plein 1813.¹⁸ Zijn premierschap, dat ruim tien jaar zou duren, betekende dan ook een tijd van rust voor de noordoostelijke hoek van het Binnenhof. Net als in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog bleven op de plaats van het voormalige kwartier van de Staten-Generaal weliswaar de ministeries van Binnenlandse Zaken en Verkeer en Waterstaat gevestigd, maar anders dan in bijvoorbeeld de negentiende eeuw of het eerste kwart van de twintigste eeuw was de plek anno 1950 niet langer het onbetwiste middelpunt van de regeringsactiviteit. Met de minister-president buiten de muren van het Binnenhof, zat de spil van de uitvoerende macht voortaan op gepaste afstand van zijn collega's van de andere politieke machten en trok er al spoedig een schaduw over de noordoosthoek van het complex. Was het Torentje eind jaren twintig nog een populaire stop tijdens toeristische rondleidingen over het Binnenhof, enkele decennia later was de ooit zo bekende werkplek van de minister van Binnenlandse Zaken al bijna in de vergetelheid geraakt. Voor iemand als minister-president Piet de Jong zou het politieke leven zich vooral afspelen op Plein 1813. Het Torentje had voor hem inmiddels geen speciale betekenis meer. 'Het was een gewone werkkamer, niets bijzonders.'¹⁹

Herstel en vernieuwing

Door de villa aan Plein 1813 te verkiezen boven het Torentje brak Drees met de traditie die precies honderd jaar geleden door Thorbecke was begonnen. Zoals de bovenstaande citaten lieten zien, wilden de naoorlogse vernieuwers met het nieuwe onderkomen voor de minister-president vooral een 'representatieve' omgeving creëren, die enigszins vergelijkbaar was met die van zijn westerse ambtsgenoten. Het moest een plek worden waar de premier op gepaste wijze allerhande hoogwaardigheidsbekleders zou kunnen

ontvangen. Dat men daarbij vooral de nadruk legde op de ontvangst van buitenlandse gasten, was gezien de omstandigheden niet vreemd. In het Nederland van de wederopbouw waren de ogen immers meer dan ooit op het buitenland gericht. De crisis in Nederlands-Indië, maar ook de Marshallhulp en de oprichting van samenwerkingsverbanden als de Verenigde Naties en de NAVO, maakten het noodzakelijk dat de minister-president op geregelde basis staatshoofden, ambassadeurs en collega-ministers uit andere landen in zijn kantoor ontving. Blijkbaar diende in deze gevallen de representativiteit van het gebouw boven de traditie te staan.

De creatie van een representatievere omgeving tijdens de wederopbouw-jaren betekende overigens niet per se een breuk met het verleden. De wil om buitenlandse gasten op passende wijze te ontvangen kon juist ook een stimulans zijn om tradities uit het verleden opnieuw uit te vinden of te herstellen. Dit bleek bijvoorbeeld duidelijk uit de omgang met de historische Trêveszaal, gelegen in het gebouw van het ministerie van Waterstaat op het Binnenhof. Nadat de ruimte tijdens de grote verbouwing door Nieuwenhuis omstreeks 1880 weer in oude glorie hersteld was, had de zaal jarenlang leeg gestaan.²⁰ Een enkele keer vond in de oude audiëntiezaal van de Staten-Generaal nog een conferentie of vergadering van een of andere maatschappelijke organisatie plaats, maar over het algemeen zaten de ambtenaren van Waterstaat met de ruimte in hun maag. Als kantoor, ministerkamer of archiefruimte was de rijkversierde zaal immers niet bijzonder geschikt en ook ontbrak het de ruimte aan het nodige comfort. Toen rond 1950 vanuit het ministerie van Algemene Zaken het voorstel kwam om de ruimte aan te passen en opnieuw in gebruik te nemen als ceremoniële ontvangstaal, kon dat dan ook rekenen op algemene instemming van de bewoners van het gebouw.

Wat volgde was een kleine opknapbeurt, waarbij de zaal enigszins aan de eisen van de tijd werd aangepast. Zo werd er onder meer centrale verwarming geplaatst, een innovatie die het comfort van de oude zaal zeer zou doen toenemen. Uiteindelijk kon de Trêveszaal in 1954 weer in zijn oorspronkelijke functie als audiëntie- en vergaderzaal in gebruik worden genomen. Een van de eerste grote gelegenheden waarbij de Trêveszaal als ontvangstruimte werd ingezet, was het staatsbezoek van de jonge koningin van Groot-Brittannië Elizabeth II aan Den Haag in 1958. Net als ten tijde van de Republiek werd zij eerst in de Statenzaal door de regering ontvangen en vervolgens naar de Trêveszaal geleid. Tijdens het diner dat in de zaal aan de Britse vorstin werd aangeboden was er bovendien veel aandacht voor het

Het kabinet-Drees II bijeen in de Trêveszaal. Onder minister-president Willem Drees vergaderde de ministerraad voor het eerst iedere week in de historische Trêveszaal. Foto van Fotobureau Stokvis, 1952 (collectie Haags Gemeentearchief)

verleden van de ruimte. De rede die tijdens de maaltijd werd uitgesproken gaf niet alleen een overzicht van de geschiedenis van de Trêveszaal, maar plaatste de gebeurtenis van die dag ook in 'de eeuwenoude traditie' van koninklijke ontvangsten in de zaal. Zo beëindigde de spreker zijn rede met de opmerking dat Elizabeth 'de derde Engelse monarch in drie eeuwen was die op deze plaats door de Nederlandse regering was ontvangen'.²¹ Na het bezoek van de Britse vorstin aan het Generaliteitskwartier volgden spoedig meer gasten van koninklijken bloede. In 1959 kreeg bijvoorbeeld ook de sjah van Perzië een staatsdiner in de Trêveszaal aangeboden. Een andere gelegenheid die herinnerde aan de oorspronkelijke functie van de zaal was verder de jaarlijkse nieuwjaarsreceptie voor ambassadeurs, waarbij minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns tijdens zijn negentien jaar durende ministerschap de belangrijkste vertegenwoordigers van andere landen in de Trêveszaal ontving.²²

In het licht van herstelde tradities was daarnaast de heringebruikname van de Trêveszaal als vergaderzaal evenzeer van belang. Sinds het kabinet-

Kuyper in de eerste jaren van de twintigste eeuw de zaal had gebruikt voor de bijeenkomsten van de ministerraad hadden er nauwelijks vergaderingen meer in de ruimte plaatsgevonden, en met de komst van Algemene Zaken op Plein 1813 leek een terugkeer van de ministerraad ook niet meteen voor de hand te liggen. Ondanks de ruime aanwezigheid van vergaderruimten op het ministerie van Algemene Zaken en de veiligheidsrisico's die het voormalige Generaliteitskwartier volgens de nota uit 1946 met zich meebracht, besloot de ministerraad in de vergadering van 18 juni 1951 echter de zaal opnieuw als vergaderruimte te gebruiken.²³ Initiatiefnemer was minister-president Drees zelf. De minister-president prefereerde de Trêveszaal boven de oude vergaderzaal in het ministerie van Justitie, omdat laatstgenoemde lawaaiig, koud en donker zou zijn. Of deze ongemakken de enige reden waren voor Drees om Justitie te verlaten is echter de vraag. Vermoedelijk niet, want al eerder had Drees herhaaldelijk aan zijn ambtenaren op Plein 1813 laten weten dat de Trêveszaal 'een zoveel mooiere vergadergelegenheid' zou zijn.²⁴ Op de plek waar twee eeuwen eerder de Staten-Generaal bijeenkwamen onder het motto *Concordia res parvae crescunt*, streefden in het vervolg de ministers van de rooms-rode coalities naar 'de eenheid van beleid'.

Een ander voorbeeld waarbij vernieuwing, traditie en representativiteit hand in hand gingen, was de inrichting van het Catshuis en het bijbehorende park Sorghvliet. Het voormalige landgoed van raadspensionaris Jacob Cats, gelegen tussen Den Haag en Scheveningen, was in de jaren dertig door de laatste eigenaar aan de overheid ter overname aangeboden, maar bleef mede door de oorlogsjaren lange tijd zonder nieuwe bewoner. Aanvankelijk hadden er plannen bestaan om het landgoed te verkavelen en in te richten als villapark. Na protesten in de Tweede Kamer van onder anderen SDAP-Kamerlid Marinus van der Goes van Naters, die pleitte voor behoud van het historische landgoed, verdwenen deze echter weer van tafel.²⁵ Plannen om het huis overeenkomstig de overnamebepaling een 'nationale' en 'representatieve' bestemming te geven, vonden vervolgens evenmin navolging. Gedurende de jaren veertig en vijftig gebeurde er dan ook weinig met het gebouw en bleef de dreiging van verkaveling en verkoop voortdurend op de loer liggen. Pas in 1961 zou het Catshuis definitief in staatseigendom komen en besloot het kabinet-De Quay het pand een nieuwe invulling te geven: voortaan zou het huis van 'Vadertje Cats' dienen als ambtswoning van de minister-president. Het bijbehorende park zou gedeeltelijk worden opengesteld voor publiek.²⁶

Het officiële motto van het regeringsbeleid na de Tweede Wereldoorlog

luidde 'herstel en vernieuwing'.²⁷ Het besluit om het Catshuis ter beschikking te stellen van de minister-president sloot nog in grote lijnen aan bij dit naoorlogse beleid. In de eerste plaats koos de regering voor vernieuwing door haar meest bepalende gezicht onder te brengen in een opvallend gebouw buiten de muren van het Binnenhof. Daarnaast koos zij, net als in het geval van de Trêveszaal, voor een plek met een historische betekenis in de Nederlandse politieke geschiedenis. Het gegeven van een ambtswoning van de premier mocht dan wel een politiek novum zijn, toen minister-president Victor Marijnen in 1964 als eerste het pand betrok, wekten de media toch de indruk alsof de cirkel rond was: 'Na precies drie eeuwen huisde er weer een staatsman van betekenis in het Catshuis.'²⁸

In zekere zin waren de keuzes voor Plein 1813, de Trêveszaal en het Catshuis aldus kenmerkend voor de tweeslachtige koers van 'herstel en vernieuwing' die het huisvestingsbeleid in de jaren veertig en vijftig bepaalde en de complexe verhouding tussen traditie en representativiteit die daarmee gepaard ging. Waar de keuze voor representatieve huisvesting in het geval van Plein 1813 een einde betekende van een traditie, gingen zij in het geval van de Trêveszaal juist goed samen. Wat het Catshuis tot slot betreft, betekende de keuze voor een representatief onderkomen enerzijds een breuk met het verleden, maar anderzijds de uitvinding van een nieuwe traditie. Net als tijdens de Restauratie liepen tijdens de wederopbouw verandering en behoud dus door elkaar en ging men vooral pragmatisch met de historische erfenis van het Binnenhof om. Pas op het moment dat het verleden de representatie van de uitvoerende macht ten goede kwam, kwam het verleden van de plek in beeld.

Verdere tweedeling

Eenzelfde wisselende balans tussen vernieuwing en behoud kenmerkte overigens het beleid ten aanzien van de andere vertegenwoordigers van de uitvoerende macht, in het bijzonder waar het plaatsing van nieuwe ministeries betrof. In de periode 1945-1965 zou namelijk niet alleen het ambtenarenapparaat van de rijksoverheid in Den Haag sterk uitbreiden, ook het aantal ministeries nam tijdens de wederopbouw in rap tempo toe. Deze ontwikkeling plaatste de regering op den duur voor een probleem. Uit de herbouwplannen voor Den Haag die na de oorlog waren opgesteld bleek dat de beleidsmakers op de ministeries aan de ene kant het Binnenhof en zijn directe

omgeving als centrum van de Nederlandse politiek wilden behouden, maar dat zij het aan de andere kant onmogelijk achtten om alle ambtenaren in het historische centrum rondom de Hofvijver te huisvesten.²⁹ Bovendien speelde ook nu de vraag hoe de overheid zich naar buiten toe presenteerde weer een grote rol. Wilde de Hofstad zich internationaal profileren, dan zou zij op stedenbouwkundig gebied een 'hooger eerbij' moeten koesteren dan voorheen het geval was geweest.³⁰

Direct na de oorlog had de gemeente Den Haag samen met het tijdelijke ministerie van Wederopbouw, waaronder de 'Rijksgebouwendienst' inmiddels ressorteerde, daarom enkele vooraanstaande architecten opgeroepen met een omvangrijk wederopbouw- en uitbreidingsplan te komen. Een van hen was Nederlands bekendste architect van dat moment, Willem Dudok. Kern van zijn plan was een nieuwe overheidswijk aan de zuidoostzijde van de binnenstad, die harmonisch zou aansluiten 'bij de goede fragmenten van het oude 's-Gravenhage, met name bij het oude regeringscentrum'. Verder zouden de nieuwe departementsgebouwen niet van 'zoodanige allure' zijn dat 'het bestaande Plein en het Binnenhof daardoor, wat afmetingen betreft, volkomen overschaduwd zouden worden'.³¹ De gebouwen rondom de historische Ridderzaal dienden ook na de uitbreiding de primaire blikvanger van de Hofstad te blijven. Hoewel Dudok met zijn plan dus voor de voorzichtige middenweg koos tussen grootschalige vernieuwing en een behoud van de bestaande regeringszetel, achtten sommigen de ideeën van de architect toch te ver gaan. Met name vanuit de monumentenzorg, bij monde van de oud-directeur van het Rijksbureau voor Monumentenzorg Jan Kalf, kwam er de nodige kritiek op het ontwerp. Daarnaast was ook Willem Drees niet erg enthousiast over Dudoks uitbreidingsplan. Beiden vreesden dat de nieuwe wijk het aanzien van de stad te veel zou bepalen en aldus mogelijke concurrentie zou vormen voor het oude Binnenhof.³²

Zowel het plan van Dudok als de andere ontwerpen die in opdracht van het ministerie van Wederopbouw waren gerealiseerd, verdwenen hierop van tafel. Het alternatief dat vervolgens naar voren werd geschoven was een stuk bescheidener van aard. In plaats van een compleet nieuwe regeringswijk aan de rand van het centrum, zouden de ministeries over Den Haag verspreid worden. Behalve het nieuwe ministerie van Maatschappelijk Werk, dat vanaf 1952 in een voormalig bijgebouw van Koloniën op Binnenhof 7 zetelde, zou elk een nieuw onderkomen op gepaste afstand van het historische complex krijgen en meestal ook op enige afstand van de andere departementen. Zo kwam bijvoorbeeld het nieuwe ministerie van Onder-

wijs, Kunsten en Wetenschappen terecht op de hoek van de Nieuwe Uitleg en de Prinsessegracht, Sociale Zaken en Volksgezondheid aan de Zeestraat en Volkshuisvesting en Bouwnijverheid aan de Van Alkemadelaan. De reeds voor de oorlog opgerichte ministeries van Landbouw en Economische Zaken hadden daarnaast hun kantoren aan de Bezuidenhoutseweg.³³

Het gevolg van deze gespreide nieuwbouw was dat het Binnenhof weliswaar de meest in het oog springende zetel van het landsbestuur bleef, maar zijn functie als nationaal machtscentrum verder werd uitgehold. Met enkel nog een drietal ministeries en de Raad van State op het Binnenhof maar de minister-president en de meeste andere departementen her en der in de stad was de uitvoerende macht althans meer verstrooid dan ooit. Wat de uitstraling van het eeuwenoude complex betreft, was het Binnenhof gedurende de jaren vijftig en zestig dan ook in de eerste plaats de plek waar de wetgevende macht zetelde. Hier huisden de Eerste en Tweede Kamer en las de koningin op Prinsjesdag de troonrede voor. Dat op het Binnenhof vooral het parlement zich in deze periode profileerde, was overigens niet alleen het gevolg van de decentralisatie van de uitvoerende macht. Twee andere ontwikkelingen droegen eraan bij dat de volksvertegenwoordiging zich nog nadrukkelijker dan voorheen als belangrijkste bewoner van het Binnenhof liet gelden.

De eerste was de fysieke uitbreiding van het parlamentsgebouw binnen het complex. Had de Tweede Kamer aan het begin van de jaren vijftig enkel nog de beschikking over de zalen van het oude stadhoudelijk paleis en de voormalige vertrekken van de Raad van State die voor de oorlog waren overgenomen, twintig jaar later was de omvang van het Kamergebouw tweemaal zo groot. Deze ruimtelijke groei had alles te maken gehad met de uitbreiding van de Kamer naar honderdvijftig leden in 1956. Met het aantal Kamerleden groeide ook het aantal medewerkers en dus de behoefte aan kantooruimte. Begin jaren vijftig was daarom al het begin gemaakt met een nieuwe vleugel aan de zuidzijde van het gebouw, op de grond waar de nooit gerealiseerde nieuwbouw uit het interbellum had moeten verrijzen. Anders dan in de jaren twintig, toen Berlage en Knuttel hier de bouw van opvallende modernistische kolossen hadden voorgesteld, zou de nieuwbouw ditmaal zo onopvallend mogelijk blijven. Wie de nieuwe panden aan de Hofsingel of de naar de toenmalige Kamervoorzitter Leonardus Gerardus Kortenhorst vernoemde Kortenhorstvleugel na hun oplevering bekeek, zou niet snel vermoeden dat deze in het midden van de twintigste eeuw waren gebouwd. Beide gebouwen werden geheel in achttiende-eeuwse stijl opge-

trokken, zodat zij nauwelijks te onderscheiden waren van het naastgelegen stadhouderspaleis. Enkel de kleur van de stenen kon verraden dat dit deel van het Kamergebouw niet tot het oorspronkelijke complex behoorde en er achter de ogenschijnlijk oude façade in werkelijkheid een saaie betonconstructie schuilging.³⁴

De naam Kortenhorst vleugel was overigens passend gekozen; als iemand zich gedurende de jaren vijftig sterk had gemaakt voor een geschiktere werkomgeving, dan was het wel Kamervoorzitter Kortenhorst. Regelmatig klaagde hij zich over de gebrekkige, krappe en zelfs brandgevaarlijke situatie waarin de ‘Kamerleden, medewerkers van de Kamer en parlementair redacteuren’ sinds jaar en dag gehuisvest waren. Zo heette hij na de verkiezingen van 1959 de nieuwe Kamerleden welkom in het ‘oude, door historie geadelde gebouw’, om hen vervolgens op ironische wijze gerust te stellen over de ‘bekoerlijke ordeloosheid en ingewikkeldheid van de ligging der verschillende “zalen”, bestemd voor de vergaderingen in pleno, voor die van de afdelingen, van de commissies en van de fracties’. Verbetering van de huisvesting was op komst, maar tot die tijd konden de Kamerleden het best niet te veel ‘vergelijkingen’ maken met parlamentsgebouwen ‘in het buitenland’ en dienden zij de lippen stijf op elkaar te houden wanneer ‘de commandant van de brandweer’ in de buurt was.³⁵

Na de ingebruikname van de nieuwe vleugel in 1961 volgden stapsgewijs verdere uitbreidingen van het gebouw. Zo kwam een kleine tien jaar later het pand op Binnenhof 4, dat tijdelijk in gebruik was bij Binnenlandse Zaken, in het bezit van de Tweede Kamer. Weer enkele jaren later werden hier bovendien ook het naastgelegen ‘Goutsmits Keurhuys’ uit de zeventiende eeuw en de departementsgebouwen van de inmiddels opgeheven ministeries van Maatschappelijk werk en Koloniën aan toegevoegd. Aan het einde van de jaren zeventig strekte het Kamergebouw zich dan ook uit over de gehele zuidzijde van het Binnenhof, van de Hofweg in het zuidwesten tot het Plein in het zuidoosten. Deze geleidelijke uitbreiding in zuidelijke en oostelijke richting creëerde binnen een tijdsbestek van twintig jaar vele tientallen nieuwe werkruimten.³⁶ Een aanzienlijk deel van deze kamers kwam ter beschikking van de verschillende Kamerleden en hun betreffende fracties. Waren deze voorheen vooral buiten het Binnenhof bijeengekomen in hotels en partijkantoren, vanaf het midden van de twintigste eeuw zouden zij in toenemende mate in het Kamergebouw zelf vergaderen en werken. Verreweg de meeste kamers boden geen onderdak aan de parlementariërs zelf, maar aan de snel groeiende groep medewerkers en ondersteunend personeel van de Kamer.³⁷

In de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog telde deze groep nog enkele tientallen zielen. Op het moment dat tegen 1980 het voormalige departement van Koloniën in het bezit van de Tweede Kamer kwam, was het aantal vaste medewerkers echter al gegroeid tot een kleine zeshonderd. Ongeveer de helft hiervan was in dienst van de verschillende politieke partijen, ofwel als fractiemedewerker, of als persoonlijk medewerker van een Kamerlid. De andere helft werkte voor de Tweede Kamer zelf, als bode, stenograaf of bij een van de vele nieuwe diensten die na de oorlog deel zouden uitmaken van het parlementaire bedrijf. Zo kwamen er onder meer een veiligheidsdienst, een afdeling personeelszaken, een voorlichtingsdienst, een technische dienst, een afdeling post- en archiefzaken en het parlementair automatiseringscentrum. In relatief korte tijd ontwikkelde het Kamergebouw zich dan ook van een vergaderzaal met een koffiekamer en een griffie tot een werkplek van formaat, die dagelijks vele honderden mensen huisvestte en bijna het halve complex in beslag nam.³⁸

De andere ontwikkeling die eraan bijdroeg dat het parlement nog nadrukkelijker dan eerst op het Binnenhof aanwezig was, was de toenemende invloed van de media. Behalve het aantal Kamerleden en medewerkers van de Tweede Kamer, nam ook het aantal journalisten aan de zuidzijde van het Binnenhof gedurende het derde kwart van de twintigste eeuw explosief toe. Waren er in het begin van de jaren vijftig nog minder dan dertig geaccrediteerde journalisten in het Kamergebouw te vinden, eind jaren zeventig was dit aantal opgelopen tot bijna honderddertig.³⁹ Naast de schrijvende pers en de zogenaamde 'radiomannen' bestond deze snelgroeïende groep ook in toenemende mate uit televisiemensen. Sinds in 1955 voor het eerst een camera in de vergaderzaal van de Tweede Kamer was verschenen, zou de televisie immers een steeds grotere rol spelen in de politieke verslaggeving en de verhouding tussen pers en politiek danig op zijn kop zetten. Enerzijds gaf de nieuwe technologie de parlementsleden de kans hun standpunten bij een groter publiek bekend te maken, anderzijds moesten zij lange tijd nog niets weten van onverwachte vragen, kritische interviews en andere keerzijden van live verslaggeving.⁴⁰ Bovendien bracht de introductie van de televisie de politiek nu daadwerkelijk 'bij de mensen thuis'. Waar de krantenlezer nog een beroep moest doen op zijn verbeelding om een beeld te vormen van de schermutselingen op het politieke toneel, kwam de politieke arena met zijn protagonisten nu rechtstreeks de huiskamer in en was Den Haag plotseling dichterbij dan ooit. Kende men de vergaderzaal met zijn krappe bankjes en groene gordijnen voorheen enkel van

de incidentele foto, sinds het midden van de jaren vijftig figureerde hij vaker op de beeldbuis. Naarmate het aantal televisiekijkers toenam, drongen de beelden van het Binnenhof geleidelijk dan ook steeds meer door tot de Nederlandse huiskamers.

Om de groeiende groep op het Binnenhof aanwezige journalisten een vaste plek te geven werd op 5 maart 1962 sociëteit 'Nieuwspoort' opgericht.⁴¹ Dit perscentrum, dat werd ondergebracht in een klein pandje direct ten zuiden van het Kamergebouw, groeide daarop al snel uit tot dé ontmoetingsplek voor journalisten, buitenlandse correspondenten, persvoorlichters en lobbyisten. Hier op Hofsingel 12 wisselden zij de laatste nieuwtjes uit en vonden voortaan bijna dagelijks persconferenties, boekpresentaties en vergelijkbare bijeenkomsten plaats. Nieuwspoort werd een plek waar politieke carrières werden gemaakt en gebroken, waar opvolgers werden gepresenteerd en vertrekken uit de politiek werden aangekondigd.⁴² Niet alleen Kamerleden maakten daarbij overigens van dit nieuwe podium gebruik. Vanaf de late jaren zestig zou ook de regering van Nieuwspoort gebruikmaken om haar besluiten wereldkundig te maken. Zo laste premier Piet de Jong bij zijn aantreden in 1967 een wekelijkse persconferentie na afloop van de vergadering van de ministerraad in. In het vervolg zou de minister-president iedere vrijdag de oversteek maken van de Trêveszaal naar Nieuwspoort om aldaar aan de wachtende journalisten te vertellen wat er die ochtend in de ministerraad was besloten.⁴³

In zekere zin was deze wekelijkse gang van de minister-president van de noordzijde van het Binnenhof naar de zuidzijde van het complex illustratief voor de verschuiving van de aandacht die in het derde kwart van de twintigste eeuw zou plaatsvinden. Zowel de stapsgewijze expansie van het gebouw van de Tweede Kamer als de toenemende aandacht van de media voor de parlementaire politiek duidde op een verdere profilering van de wetgevende macht. In dat licht vormden de late jaren zestig en vroege jaren zeventig dan ook een duidelijke breuk met voorgaande decennia. Anders dan in de jaren dertig, veertig en vijftig, toen vooral bestuurlijke efficiëntie, leiderschap en wederopbouw de agenda van het huisvestingsbeleid bepaalden, ging de belangstelling nu meer en meer uit naar de volksvertegenwoordiging, in het bijzonder naar de relatie tussen de Tweede Kamer en de buitenwereld. De discussie over de uitbreiding van het Kamergebouw, die begonnen was uit zorg over de snelle groei van het Kamerbedrijf en de bijbehorende capaciteitsproblemen, zou zich geleidelijk meer en meer richten op zaken als toegankelijkheid en representativiteit.

De verschuiving van de aandacht naar de Tweede Kamer zoals die vanaf de jaren zestig plaatsvond, deed dan ook in meerdere opzichten denken aan de discussies zoals die aan het begin van het interbellum over de huisvesting van het parlement waren gevoerd. Zo waren het, naast de groei van het aantal werknemers, technologische ontwikkelingen die de aanzet gaven tot de hernieuwde belangstelling voor de huisvesting van het parlement en een debat over de functionaliteit van het bestaande gebouw. Waar de introductie van telefonie en elektriciteit een halve eeuw eerder nieuwe eisen aan het gebouw had gesteld, waren het nu de komst van de televisie en het beginnend gebruik van computers die de werkruimten van de Kamerleden op de proef stelden. Verder kenmerkten beide perioden zich door politiek-maatschappelijke roering. Waren rond 1920 de invoering van algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht en het vooruitzicht van een snelle toename van het aantal Kamerleden redenen geweest om over de volksvertegenwoordiging en haar onderkomen na te denken, vijftig jaar later zouden de voortgaande ontzuiling en de toenemende polarisatie de discussie over de relatie tussen kiezer en gekozene in Nederland doen opleven. Bij het aanbreken van de jaren zeventig leek het bovendien slechts een kwestie van tijd voordat deze discussie zich, net als in de jaren twintig, zou vertalen in nieuwe plannen voor een meer functioneel en representatief onderkomen voor de Tweede Kamer.

Naar een nieuw huis voor de Tweede Kamer

In het najaar van 1969 heerste er een gespannen sfeer in Den Haag. Aanleiding voor de onrust was het plan voor de zogenaamde 'spreiding der rijksdiensten', dat enkele jaren eerder door Binnenlandse Zaken was gelanceerd. Nu was de inhoud van dit plan allang geen verrassing meer: in de komende jaren zouden grote rijksdiensten als de PTT en het Centraal Bureau voor de Statistiek verhuizen naar economisch zwakkere regio's als Groningen en Limburg om zo de neergang in deze provincies tegen te gaan. Nieuw was echter het gerucht dat binnen dit kader ook het parlement een andere locatie zou krijgen. Mogelijk zouden de Eerste en de Tweede Kamer op korte termijn Den Haag verruilen voor Amsterdam. Voor het Haagse gemeentebestuur was het gerucht reden genoeg om aan de alarmbel te trekken en opheldering te vragen bij het Rijk. Het kon toch niet zo zijn dat een herhaling van 1808 aanstaande was?⁴⁴

Gelukkig voor het gemeentebestuur van Den Haag bleek al snel dat het gerucht nergens op gebaseerd was. Een verplaatsing van het parlement naar de hoofdstad was in officiële kringen nooit ter sprake gekomen en het hele verhaal was een storm in een glas water. Toch was de onrust ook weer niet zo vreemd. Slechts enkele maanden daarvoor had Kamervoorzitter Frans-Jozef van Thiel namelijk forse kritiek geleverd op het huidige onderkomen van de Tweede Kamer op het Binnenhof. Tijdens de opening van een tentoonstelling in het Rolgebouw, waarvoor studenten bouwkunde uit Delft door het ministerie van Volkshuisvesting waren uitgenodigd een nieuw regeeringscentrum te ontwerpen, had hij de eveneens aanwezige minister van Volkshuisvesting Wim Schut ‘gesmeekt’ de nieuwbouwplannen voor het parlamentsgebouw weer eens uit de kast te halen. Herinnerend aan de ontwerpen van Berlage, Knuttel en anderen die een halve eeuw eerder in precies dezelfde zaal waren tentoongesteld, sprak hij:

Het is nu vijftig jaar later en laten we niet hopen dat het nog eens vijftig jaar moet duren, voordat de werkomstandigheden van de Tweede Kamerleden inderdaad verbeterd zijn! [...] Laten de Eerste en de Tweede Kamer, de Raad van State en de regering nog dit jaar rapport uitbrengen over hun wensen ten aanzien van de huisvesting en de mogelijkheden die er op het Binnenhof liggen.⁴⁵

Van plannen voor een nieuwe en verbeterde huisvesting voor het parlement was eind jaren zestig kortom wel degelijk sprake. Zeker nadat minister Schut nog op diezelfde bijeenkomst liet weten de oproep van Van Thiel zeer serieus te nemen en de Kamervoorzitter de garantie had gegeven dat ‘het overleg over de uitbreiding en verbetering van de Kamer-accommodatie niet lang meer op zich zou laten wachten’.⁴⁶

Nu was nieuwbouw in het geval van de Tweede Kamer, ruim een eeuw na de Paleiswet van Thorbecke, misschien ook wel onvermijdelijk geworden. Ondanks de hiervoor beschreven overname van naastgelegen panden en de expansie van het Kamergebouw in oostelijke richting, bleef de situatie verre van ideaal. Vooral in de belangrijkste en meest in het oog springende ruimte van het parlamentsgebouw, de vergaderzaal van de Tweede Kamer, was het voor parlementariërs, toeschouwers en medewerkers behelpen. Zo waren de parlementariërs sinds de uitbreiding van de Kamer naar 150 leden genoodzaakt met zijn drieën plaats te nemen in de oorspronkelijk voor twee personen bedoelde bankjes. Eenzelfde krapte ondervonden de journalisten

Drukte voor het gebouw van de Tweede Kamer. Het Binnenhof diende jarenlang als parkeerplaats voor politici, ambtenaren en dagjesmensen. Foto van Fotoburo Meyer, 1963 (collectie Haags Gemeentearchief)

en toeschouwers op de tribune. Tijdens de laatste grote verbouwing van de vergaderzaal in 1950, waarbij tevens de vloer was verlaagd, de befaamde groene gordijnen waren opgehangen en het ‘stenografentrapje’ was aangebracht, was weliswaar de capaciteit van de zaal en de tribunes vergroot, maar toch bleef de ruimte zeer beperkt. Nog altijd kon slechts een gering aantal bezoekers de zittingen van het parlement bijwonen en genoot de pers in en om de zaal maar weinig bewegingsruimte.⁴⁷ Het was een knusse ruimte met veel historie, maar allerm minst praktisch. Vooral niet in een tijd waarin de relatie tot de media en het publiek van toenemend belang was.

De eerste stap naar concrete actie kwam vervolgens uit de Kamer zelf. Ongetwijfeld op de hoogte van de smeekbede van Van Thiel en de gonzende geruchten over nieuwbouw- en verhuizingsplannen, stuurden zes Kamerleden op 11 november 1970 een brief aan de Kamervoorzitter met het verzoek ‘een commissie in te stellen, die rapport en advies zou uitbrengen omtrent de mogelijkheden tot nieuwe huisvesting’.⁴⁸ Als gevolg hiervan werd twee maanden later, in januari 1971, de Commissie Onderzoek Huisvesting

voor de Tweede Kamer ingesteld, waarvan zowel een aantal Kamerleden als Kamervoorzitter Van Thiel zelf deel zou uitmaken.⁴⁹ Deze commissie kwam op haar beurt een jaar later met de voorlopige uitkomst van haar bevindingen. Net als aan het begin van de twintigste eeuw had zij een enquête gehouden onder ‘de gebruikers van het gebouw’ om alzo:

In overleg met de verschillende fracties en de diensten van de Kamer [...] een programma van eisen voor de huisvesting der Kamer op te stellen waarbij rekening wordt gehouden met de te verwachten verdere ontwikkeling van het werk der Kamer.⁵⁰

Daarnaast had zij onderzocht ‘of dit programma van eisen in het gebouwencomplex aan het Binnenhof, met inbegrip van gebouwen in de onmiddellijke nabijheid daarvan gerealiseerd kon worden’, om vervolgens ‘het “ideale” tegen het “mogelijke” af te wegen’ en zo inzicht te krijgen in ‘de beperkingen die het blijven op het Binnenhof met zich mee zou brengen’.⁵¹

De uitkomsten van het onderzoek waren overigens niet erg verrassend. Uit het voorlopige programma van eisen kwamen duidelijk drie hoofdpunten naar voren die de gebruikers van het Kamergebouw graag verbeterd zagen: schaalvergroting, de toegankelijkheid van het gebouw voor pers en publiek en de omvang en indeling van de grote vergaderzaal. Zo zou het nieuwe Kamergebouw in de eerste plaats rekening moeten houden met een doorzetting van de personele groei die nu al enkele decennia gaande was. In het programma werd daarom uitgegaan van een Kamer van 225 leden en een groei van het aantal medewerkers van eveneens vijftig procent. Met name ‘de toename van het internationale werk en de nog steeds snelle toename van contacten tussen kiezer en gekozene’ deden de commissie vermoeden dat het werk in de toekomst niet langer ‘door het huidige aantal leden verwerkt kon worden’.⁵²

Wat de toegankelijkheid betrof, moest de Kamer verder over ‘een zeer open gebouw’ beschikken, zodat pers en publiek eenvoudig de vergaderzaal en verschillende commissie-zalen konden bereiken, zonder daarbij het halve gebouw door te moeten zwerven en op plekken terecht te komen die eigenlijk verboden toegang waren. Niet alleen was het bestaande onderkomen te beperkt toegankelijk; ook wilde het wel eens gebeuren dat bezoekers, wanneer ze eenmaal binnen waren, op de vreemdste plekken belandden. Zo wandelde begin jaren zeventig midden in een debat eens een groepje verdwaalde Japanse toeristen in gele regenjassen via het zoge-

naamde stenografentrapje de plenaire vergaderzaal binnen en niet veel later werden bij de telefooncellen van de Kamer twee jongens aangetroffen die met enige regelmaat bleken te bellen naar hun tante in Australië.⁵³ Om dergelijke ongewenste dwaalgasten te voorkomen, stelde de commissie een 'winkelstraatje' voor dat dwars door het Kamergebouw zou lopen. In dit openbare deel vond men verschillende faciliteiten, lagen de entrees van de vergaderzalen en konden bezoekers met parlementariërs in contact komen. Verder zouden de publieke tribunes in de plenaire zaal worden uitgebreid naar ruim driehonderd zitplaatsen en kwam tevens in en om de zaal meer ruimte voor de pers. Deze zou bovendien een geheel nieuw perscentrum krijgen, waarin onder meer televisiestudio's, donkere kamers en sociëteit Nieuwspoort konden worden ondergebracht.⁵⁴

De wensen betreffende de grote vergaderzaal besloegen ten slotte het grootste deel van het programma van eisen. Een belangrijk deel van de tekst was gewijd aan de grootte van de zaal. Deze zou ruim driemaal de omvang van de bestaande zaal moeten hebben, om zo plaats te bieden aan het groeiende aantal Kamerleden, toeschouwers en journalisten. Een ander aandachtspunt was de vorm van de zaal. Hoewel de commissie zich niet vooraf wilde uitspreken voor een bepaalde opstelling maar dit punt voor discussie wilde openlaten, bleek wel dat zij de zaalindeling graag veranderd zou zien. Zo zou de uiteindelijke keuze voor 'heel-, half- of kwartrond, vierkant of rechthoek' meer dan in de bestaande situatie 'de verhouding regering/parlement' moeten weerspiegelen.⁵⁵ Een van de conclusies die de lezer uit het programma kon trekken was dan ook dat de commissie in elk geval niet verder wilde met de toenmalige plenaire zaal, de voormalige balzaal van het stadhouderslijk paleis. Deze was te klein, lag ongunstig in het gebouw en gaf met zijn links-rechtsindeling geen goed beeld van de verhoudingen binnen de Nederlandse politiek.

Al met al vertoonde het programma van eisen dan ook grote overeenkomsten met de eerdere verbouwingsplannen voor de Tweede Kamer, met name het programma zoals dat in 1920 was opgesteld.⁵⁶ Net als toen stuurde het eisenpakket aan op de bouw van een groter, toegankelijker gebouw en een aanpassing van de plenaire zaal. Anders dan in het geval van de plannen uit de jaren 1860 en 1920, liet de commissie ditmaal echter ook veel open. Over de geplande locatie van het nieuwe Kamergebouw werd bijvoorbeeld niets geschreven en ook over de mogelijke bouwstijl en uitstraling liet de commissie zich niet uit. Waar in eerdere programma's nog werd aangedrongen op een goede aansluiting op de bestaande gebouwen of juist het 'op ge-

paste wijze doen uitkomen' van de nieuwe politieke verhoudingen, bleven dergelijke aanbevelingen ditmaal grotendeels achterwege. Afgezien van de enigszins voorzichtige opmerking over de vorm van de nieuwe vergaderzaal, zweeg de commissie over de representatieve functie van de nieuwbouw en de verhouding tot het historische Binnenhof. In de tekst zoals die in het programma van april 1972 was opgenomen, ging het vrijwel alleen om een verbetering van de functionaliteit van het Kamergebouw. Blijkbaar had de commissie ofwel geleerd van eerdere pogingen en gevoelige kwesties als stijl en omgang met het verleden vermeden, of zij vond deze zaken in zijn geheel niet van belang.

De reacties in de pers op de uitkomsten van de commissie waren misschien daarom ook wel tamelijk lauw. De berichtgeving in de kranten was over het algemeen kort en zakelijk en de aandacht ging voornamelijk uit naar enkele opvallende details uit het programma, bijvoorbeeld de wens van Kamerleden om een kindercrèche, volleybalzaaltje en zwembad in het gebouw te vestigen.⁵⁷ Met de bekendmaking van het definitieve programma van eisen in 1974 en de daaropvolgende debatten in de Tweede Kamer in het verschiet kon men gevoelige onderwerpen als locatie, kosten, aanzien en representatie echter niet langer uit de weg gaan en zou het vuur onder de discussie geleidelijk worden opgestookt.⁵⁸

Hoe gevoelig de aanpassing van het parlamentsgebouw ook ditmaal lag, bleek tijdens het allereerste debat, op 31 maart 1976. Behalve het programma van eisen stond tijdens dit debat ook de kort daarvoor door het ministerie van Volkshuisvesting verspreide brochure 'Een oriëntatie op de uitbreiding van de Tweede Kamer der Staten-Generaal' ter discussie. In deze brochure gaf minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening Hans Gruijters zijn voorlopige visie op de huisvestingsplannen en pleitte hij onder meer voor grootschalige nieuwbouw in zuidelijke richting, gelijk de plannen uit de jaren twintig. Om deze nieuwbouw te realiseren had hij reeds verschillende gebouwen langs de Hofstraat en Lange Poten aangeschaft, waaronder het bekende Hotel Central, het restaurant House of Lords en het gemeentelijk telefoongebouw. 'De grens van het Binnenhof' was namelijk bereikt en wilde de uitbreiding niet ten koste gaan van andere bewoners van het complex, dan was aankoop van nieuwe panden volgens de minister de enige optie.⁵⁹

Voor de vvd-fractie in de Tweede Kamer bleek deze oplossing echter moeilijk te aanvaarden, allereerst vanwege de hoge kosten die met de grootschalige nieuwbouw gepaard zouden gaan. Moest de regering niet een voor-

beeld stellen en in tijden van naderende bezuinigingen de hand op de knip houden? Als alternatief stelde vvd-Kamerlid Annelien Kappeyne van de Coppello dan ook voor de aangekochte huizen te verhuren en nogmaals te kijken naar de mogelijkheden om binnen het bestaande Binnenhof uit te breiden. Dat andere bewoners daardoor mogelijk voor de Kamer zouden moeten wijken, was voor Kappeyne niet erg. Immers:

Vroeger waren er allerlei departementen op het Binnenhof gevestigd geweest en als zij vertrokken naar een groter gebouw elders, vertrokken zij meestal voorgoed en hielden zij niet nog een voet achter de poorten van het Binnenhof.⁶⁰

In haar ogen lag het dus in de lijn van de geschiedenis dat de burens van de beide Kamers, de Raad van State en de ministeries van Binnenlandse Zaken en Verkeer en Waterstaat, op den duur hun vertrekken binnen het complex zouden opgeven en zouden verhuizen naar panden elders in de stad. Het Kamerlid betwijfelde sowieso al of deze instanties op het Binnenhof thuis hoorden en een dergelijke overname scheelde ook nog eens veel geld.

Een tweede punt waar de liberalen veel moeite mee hadden, was de bouw van een nieuwe plenaire vergaderzaal. De bezwaren op dit punt waren, naar eigen zeggen, 'niet zozeer rationeel, doch vooral emotioneel'. Welbeschouwd was de huidige zaal 'als danszaal' natuurlijk 'bepaald niet bedoeld voor het langdurig en bezonken gedrag dat er gedurende lange periode van dag werd beoefend'. Hij was 'benauwd en vochtig' en zijn akoestiek was 'buitengewoon slecht'. Daarnaast moest de fractie toegeven dat de tribunes 'zowel voor journalisten als voor bezoekers' veel te klein waren. Tegenover deze ongemakken stond volgens Kappeyne echter één ding: sfeer. Zij sprak hierover:

De zaal heeft een sfeer, die onvervangbaar is. Het behoud daarvan is een onweegbaar en onmeetbaar argument. Er zijn parlementen, waar deze sfeer zorgvuldig gekoesterd wordt, zoals in de verschillende parlementen van Noord-Amerika of zoals in Denemarken. In Engeland was men zo gehecht aan zijn parlementaire huis, dat men het na de bombardementen in de oorlog steentje voor steentje in zijn oude situatie heeft hersteld, met alle ongemakken vandien. [...] Moderne parlementen kunnen met de allernieuwste snufjes worden voorzien. Sommige oude parlementen ook overigens. Maar sfeer hebben zij niet. Ik dacht bijvoorbeeld aan het Westduitse parlement,

toen ik voor het voorlopig verslag de term 'overdekte badinrichting' bezigde. Het lokt niet uit tot navolging.⁶¹

Mochten haar collega's besluiten tot de bouw van een nieuwe zaal, zo waarschuwde Kappeyne, dan zou de sfeer in de Kamer voorgoed verloren gaan en de oude balzaal 'als een stoffig relikwie worden bijgezet'. Bovendien vroeg zij zich af of een grotere zaal wel zo nodig was. Zou de toenemende macht van Europa op den duur niet juist tot minder Kamerleden leiden in plaats van meer? En zou in een vergrote zaal de afstand tussen de politici en het publiek juist ook niet groter worden? Het vvd-Kamerlid meende van wel. Zij vreesde zelfs dat bezoekers weldra 'een verrekijker' nodig zouden hebben om te zien 'welke minister er achter de tafel zat'.⁶² Aan het einde van haar betoog diende Kappeyne daarom twee moties in: een die aandrang op uitstel van nieuwbouw en een die pleitte voor behoud van de voormalige balzaal als plenaire vergaderzaal.

Beide moties haalden het niet. In het debat dat volgde, bleek dat een meerderheid van de fracties de praktische bezwaren toch zwaarder vond wegen. Bovendien zagen enkelen het debat als een unieke gelegenheid om eens en voor altijd een einde te maken aan een kwestie die nu al meer dan een eeuw voortsleepte. Een van hen was het kvp-Kamerlid Piet van der Sanden, die zijn betoog begon met een uitgebreide terugblik op het moeizame voortraject van het nieuwbouwproject en zijn liberale collega aldus bekendmaakte met een voor haar onbekende geschiedenis. Hij toonde zich daarbij vooral verheugd over de snelle gang van zaken:

Beslissingen, in 1863 genomen, zijn nooit uitgevoerd. Discussies die 16 jaar, van 1906 tot 1922, hebben geduurd, hebben geen tastbare resultaten opgeleverd. Nadat de Kamer eind 1930 nogmaals het onderwerp ter sprake bracht, viel het doek tot in 1971 de commissie onderzoek huisvesting Tweede Kamer opnieuw aan het werk ging. Dan is het zeer grappig om te zien, hoe de Regering dan plotseling toch ingrijpende beslissingen kan nemen en wel op uiterst korte termijn [...] Als Thorbecke, Lely, De Stuers, minister Regout etc. dit ogenblik eens hadden mogen meemaken!⁶³

Ook de woordvoerders van de meeste andere politieke partijen waren over het algemeen tevreden over de voorstellen zoals die door de commissie en het ministerie gedaan waren. Zo was PvdA-Kamerlid Stan Poppe zeer enthousiast over de voorlopige plannen. Met name het gegeven dat het nieu-

we Kamergebouw 'in de buurt van het Binnenhof' kon verrijzen en op die manier 'het hart van de democratie' in het centrum van Den Haag bleef, deed hem deugd. Onder die voorwaarde mocht 'een hang naar traditie' de komst van een nieuwe vergaderzaal en een verbetering van de werkomstandigheden van de Kamer niet in de weg staan. Zijn CHU-collega Arnold Tilanus, voorzitter van de commissie en een van de oorspronkelijke briefschrijvers, sloot zich hierbij aan: mocht de Kamer ook in de toekomst nog normaal willen functioneren, dan was verhuizing naar een nieuwe vergaderzaal noodzakelijk.⁶⁴

Uiteindelijk kregen de moties-Kappeyne enkel steun van de kleine partijen CPN, Boerenpartij en DS'70. In de volgende vergadering werden zij bij zitten en opstaan verworpen en werd de Commissie Onderzoek Huisvesting voor de Tweede Kamer ontbonden.⁶⁵ Niets leek de uitbreidingsplannen nu nog in de weg te staan. Zeker niet nadat ook minister-president Joop den Uyl in een persoonlijke brief aan de Kamervoorzitter zijn genoegen had uitgesproken en verklaard had dat er ten aanzien van de nieuwbouw van de Tweede Kamer 'een grote mate van overeenstemming' bestond tussen de plannen van het parlement en 'die van de Regering'.⁶⁶ Hoewel sommige tegenstanders de nieuwbouw nog op het laatste moment probeerden te voorkomen door onder meer een verhuizing naar de Ridderzaal en het Maurits-huis voor te stellen, werd het initiatief tot uitbreiding van het Kamergebouw definitief overgedragen van de Kamer naar het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening. Enkele maanden later, op 13 juli 1977, schreef minister Gruijters onder alle Nederlandse architecten een prijsvraag uit om een plan in te dienen voor de nieuwbouw ten behoeve van de Tweede Kamer; een project van ruim 150 miljoen en grotendeels gebaseerd op het programma van eisen zoals dat door de Kamer zelf was opgesteld.⁶⁷

Ruimte voor verandering?

Met de goedkeuring van de nieuwbouw en uitschrijving van de prijsvraag hadden regering en Kamer gezamenlijk een belangrijke stap gezet naar de grootste uitbreiding van het Binnenhof sinds de zeventiende eeuw. Sinds de aanneming van de fameuze Paleiswet van 1863 was de verwezenlijking van een nieuw Kamergebouw niet zo nabij geweest. Het gemak en de snelheid waarmee de stap was gezet waren bovendien opmerkelijk te noemen. Na amper één debat leek de kogel door de kerk: er kwam een modern parlamentsge-

bouw en wel ten zuiden van het complex, grenzend aan Hofweg, Lange Poten en de historische gebouwen van het Binnenhof.

Nu viel deze snelle gang van zaken wel te verklaren. In de eerste plaats kwam het initiatief tot de nieuwbouw dit keer vanuit de Tweede Kamer zelf. Anders dan bij de vorige pogingen, toen de regering het voortouw nam en zij het parlement lange tijd in het duister liet over de voortgang, waren het nu de Kamerleden zelf geweest die aan de bel hadden getrokken en het eisenpakket voor de uitbreiding hadden opgesteld. Daarnaast vond het besluit tot nieuwbouw plaats in een tijd dat ideeën over maakbaarheid en vernieuwing de boventoon voerden. Niet alleen in de politiek, maar ook op stedenbouwkundig gebied waren de jaren zeventig de culminatie van de vernieuwingsdrang en preoccupatie met groei die al tijdens de jaren van wederopbouw waren begonnen. Overal in Nederlandse steden vonden in deze periode grootschalige nieuwbouwprojecten plaats waarbij begrippen als functionaliteit, toegankelijkheid en grootschaligheid de sleutelwoorden waren: van de bouw van een multifunctioneel cultuurcentrum in Groningen, tot een gigantisch winkelcentrum in Utrecht en een complete nieuwbouwwijk in Amsterdam-Zuidoost. Het grootschalige nieuwbouwproject ten behoeve van de Tweede Kamer moet dan ook zeker binnen deze context gezien worden.

De derde verklaring voor het enthousiasme waarmee regering en parlement de deur voor nieuwbouw openden, hing ten slotte samen met deze meer algemene ontwikkeling. Tijdens zowel de opstelling van het programma van eisen als het daaropvolgende Kamerdebat had immers vooral de functionele kant van het gebouw centraal gestaan. Het was de urgentie van een praktische werkomgeving geweest die 'de hang naar nostalgie' en de bezwaren tegen de hoge kosten en locatie had weggewimpeld. Het betekende ook dat onder het mom van deze acute nood belangrijke vraagstukken als het uiterlijk van het gebouw, de indeling van de ruimten en de symboliek die het nieuwe gebouw zou moeten uitstralen, nog altijd niet aan de orde waren gekomen. Nu aan de oproep gehoor was gegeven, de nieuwbouw was goedgekeurd en de prijsvraag was uitgeschreven, moest men zich alleen wel over deze punten buigen en konden verschillen in persoonlijke smaak, inzicht en opvattingen over architectuur niet langer uitblijven.

De eerste die na het uitschrijven van de prijsvraag duidelijk zijn mening gaf over de toekomstige vormgeving van het gebouw was de opvolger van Van Thiel als Kamervoorzitter, Anne Vondeling. Tijdens een van de zogenaamde oriëntatiedagen voor architecten in de Tweede Kamer kon hij het niet laten de aanwezigen zijn ideeën mee te geven. In zijn toespraak zei hij:

Het huis van het volk [...] mag geen afstand scheppen, maar moet de bestaan- de afstand verkleinen. Het mag ook in overdrachtelijke zin geen drempels hebben. De burger moet als het ware binnen zijn voor hij het in de gaten heeft.⁶⁸

Verder sprak Vondeling zich ook ronduit uit voor een halfronde opstelling als uitdrukking van de Nederlandse coalitie- en overlegpolitiek en 'de cultuur van gesprek'.⁶⁹ Van een zo geprononceerde mening was het ministerie van Volkshuisvesting echter niet gediend. Vondeling werd terstond teruggefloten en mocht voortaan geen wensen meer verkondigen die niet expliciet in het programma van eisen waren opgenomen. De enige invloed die de Kamer op de besluitvorming kon uitoefenen was via de 'bouwbegeleidingscommissie', waarin zowel parlementariërs als vertegenwoordigers van het Kamerpersoneel en de pers waren vertegenwoordigd.⁷⁰

Binnen deze nieuwe commissie stonden de neuzen alleen allerm minst de zelfde kant op. Onder de leden bevonden zich namelijk zowel uitgesproken voorstanders van nieuwbouw zoals PvdA'er Hessel Rienks, als meer behoudende en sceptische personen zoals vvd'er Pol de Beer. Gezamenlijk dienden zij de jury van de prijsvraag bij te staan bij de beoordeling en door middel van overleg met de minister hun wensen aangaande de uitvoering kenbaar te maken. De jury zelf was bovendien eveneens een allegaartje individuen met ieder hun eigen opvatting over hoe het nieuwe gebouw eruit zou moeten zien. Afgezien van het Kamerlid Tilanus en de toenmalige directeur van de Staatsuitgeverij Van Haaren, bestond zij geheel uit architecten die allen hun eigen 'ideale parlement' nastreefden. Het gevolg was argwaan, veel kritiek en een moeizaam beoordelingsproces dat het hele project bijna de das omdeed.

Aan het aantal inzendingen lag het niet. Maar liefst 111 inzendingen kwamen als reactie op de prijsvraag bij de jury binnen en de verwachting was dan ook dat hiervan zeker een vijftal in aanmerking zou kunnen komen voor een vervolgopdracht. Uit dit vijftal zou vervolgens uiterlijk in 1979 de uiteindelijke winnaar worden gekozen.⁷¹ Niets bleek echter minder waar. Nog geen jaar nadat minister Gruijters de uitnodiging voor de prijsvraag had verstuurd, kon zijn opvolger Pieter Beelaerts van Blokland mededelen dat geen van de ingestuurde ontwerpen geschikt was bevonden om in aanmerking te komen voor de tweede ronde van de prijsvraag.

Waarom werkelijk geen enkel ontwerp de jury kon bekoren is zelfs achteraf nog moeilijk vast te stellen. Architectuurcriticus Ruud Brouwers, die

een rapport schreef over het beoordelingsproces, stelde wel dat de hoge verwachtingen van de juryleden, de onderlinge onenigheid en vooral het beperkt uitgewerkte programma van eisen een gunstige uitkomst in elk geval niet in de hand hadden gewerkt. Zolang er nog geen overeenstemming bestond over essentiële zaken als de inpassing van de nieuwbouw in de historische omgeving of de indeling van de plenaire vergaderzaal was het moeilijk om het project richting te geven.⁷² Ook de latere hoogleraar parlementaire geschiedenis Joop van den Berg deelde deze mening. In *NRC Handelsblad* schreef hij:

De Kamer had behoren vast te stellen hoe de vergaderzaal er zou moeten uitzien: hetzij met een links- rechtsindeling zoals nu, hetzij in de vorm van een amfitheater zoals in Duitsland, België en Frankrijk. [...] Natuurlijk wordt de democratie niet meteen ondergraven bij een andere opstelling, maar enige symboliek kan in dit soort zaken geen kwaad. In de tweede plaats had het programma uitsluitend behoren te geven over het aantal onder te brengen leden. Nu verlangde het dat de zaal zowel voor 150 leden als voor 225 geschikt moest zijn. Het aantal leden hangt echter samen met de wijze waarop ze door deskundige staven worden bijgestaan. Aan ontwerpers moet daarvan een behoorlijke voorstelling kunnen worden gegeven.⁷³

Of de beperkt uitgewerkte opdracht nu een smeermiddel was geweest of juist een obstakel valt te betwisten. Feit was wel dat voor de derde opeenvolgende keer een grootschalig plan voor een nieuw parlamentsgebouw dreigde te sneuvelen. Na de neoclassicistische paleizen van de jaren 1860 en de futuristische torens uit de jaren twintig leek nu ook het functionalistische 'huis van het volk' een luchtkasteel te blijven. Dit begrepen ook de leden van de bouwbegeleidingscommissie. Onmiddellijk na de bekendmaking van de mislukking van de prijsvraag liet de commissie weten de vaart erin te willen houden. Het Kamerlid Rienks wees daarbij nogmaals op de urgentie van een nieuw gebouw:

Het gaat ons niet in de eerste plaats om iets moois gebouwd te krijgen in Den Haag. Het parlement moet zo snel mogelijk uit de ruimtenood geholpen worden. [...] Voor de leden van de Kamer, voor het personeel en voor het publiek moet de situatie snel comfortabeler worden. Dat zal een positieve weerslag hebben op het oordeel van het publiek over het doen en laten van de volksvertegenwoordiging.⁷⁴

Volgens de commissie deden de uitstraling en symboliek er dus niet zoveel toe. Zolang de Kamer zichtbaar goed functioneerde, speelde de representativiteit van het gebouw geen rol. Ook Kamervoorzitter Vondeling was deze mening toegedaan. Hij had weinig sympathie voor de architectonische aspiraties van de jury en liet weten dat de uitbreiding het vooral 'van zijn binnenkant' zou moeten hebben.⁷⁵ Ondanks het gemor van zowel de jury als de afgewezen architecten besloot minister Beelaerts van Blokland eind 1978 daarom onder druk van de Tweede Kamer een tweede poging te wagen. In plaats van een prijsvraag zou het ministerie ditmaal zelf van hogerhand een drietal architecten aanwijzen, dat in de vorm van een meervoudige opdracht nog voor het einde van het volgende jaar met nieuwe ontwerpen moest komen.

De keuze viel daarbij al spoedig op drie architecten die alle drie al hun sporen hadden verdiend met grote bouwopdrachten: de nog jonge architect Pi de Bruijn, de ontwerper van het nieuwe gebouw van de Koninklijke Bibliotheek Arie Hagoort en de destijds reeds wereldberoemde architect Aldo van Eyck. Van deze drie gingen De Bruijn en Hagoort vrijwel meteen akkoord met de door het ministerie verstrekte opdracht. Enkel Van Eyck kon zich niet vinden in de gestelde voorwaarden en werd daarom vervangen door het in Rijswijk gevestigde architectenbureau Groep 5.⁷⁶ Uiteindelijk zou dit bureau zich samen met De Bruijn en Hagoort over de plannen mogen buigen en met een uitbreiding moeten komen waarin 'de democratie', 'de openbaarheid', 'de relatie kiezer en gekozene' en 'nieuwe methoden van werken en vergaderen' centraal stonden.⁷⁷

Wat men nu precies onder deze opdracht verstond, bleef ondertussen onderwerp van discussie. Dit bleek onder meer tijdens het Kamerdebat dat op 13 en 14 juni 1979 in aanwezigheid van de bouwbegeleidingscommissie over de plannen werd gevoerd. Wederom maakte de vvd zich sterk voor een zo behoudend mogelijke invulling van de uitbreiding, terwijl de PvdA aanstuurde op radicale verandering. Zo pleitte de woordvoerder van de liberalen, Albert-Jan Evenhuis, voor het behoud van een rechthoekige opstelling van de plenaire vergaderzaal, omdat deze 'er van meet af aan in Nederland geweest was'. Daarnaast zag de vvd-fractie niets in een zaal voor 225 leden, keurde zij elektronisch stemmen in de Kamer af en kwam zij opnieuw met het voorstel de Kamer plaats te laten nemen in de historische Ridderzaal. Volgens Evenhuis zou een verhuizing naar deze zaal de relatie met de kiezer namelijk pas echt ten goede komen. Want, zo sprak hij:

De Ridderzaal is het symbool van het parlementaire gebeuren, zeker voor de buitenwereld. Vroeger probeerde ik de politiek wat te volgen; je hoorde er wel eens wat van. Als ik mij dan afvroeg waar dat zich alles afspeelde, dacht ik aan de Ridderzaal. Ik wist lange tijd niet eens dat deze zaal bestond. De doorsnee burger dacht echt, dat de vergaderingen van de Tweede Kamer in de Ridderzaal plaatsvonden.⁷⁸

Zijn fractiegenoot De Beer voegde daar bovendien nog aan toe dat het gebruik van de Ridderzaal als vergaderzaal 'historisch juist' was, aangezien 'de Staten van Holland daar ooit nog hadden vergaderd'.⁷⁹ Daarnaast was de zaal tijdens de verbouwing van de balzaal rond 1950 korte tijd als vergaderzaal van de Kamer in gebruik geweest en 'degenen die dat hadden meegeemaakt' koesterden aan die tijd 'hele goede herinneringen'.⁸⁰

De PvdA zag echter niets in dit plan. Hoewel het Kamerlid Poppe betwijfelde of gezien de afname van de bevolkingsgroei een uitbreiding naar 225 leden nog steeds nodig was, bleef de bouw van een nieuwe plenaire zaal voor deze fervente voorstander van vernieuwing de enige optie. In tegenstelling tot zijn liberale collega's gaf hij verder de voorkeur aan zowel een elektronisch bord waarop de stemuitslag te zien was als een zaalindeling waarbij de volksvertegenwoordiging in een half rond tegenover de regering was gezeten. Beide vernieuwingen, zo meende het Kamerlid, zouden voor de toeschouwer de werking van het parlement verduidelijken en aldus de relatie tot de kiezer ten goede komen. Wilde men de buitenwereld kennis laten maken met het proces van de politieke besluitvorming, dan was een nieuwe vergaderzaal een noodzakelijke voorwaarde. Ook de fractie van het CDA en de meerderheid van de commissie waren deze mening toegedaan. Commissievoorzitter Rienks maakte bovendien nogmaals duidelijk dat een comfortabeler huisvesting van de Tweede Kamer 'het publieke imago' van het parlement ten goede zou komen.⁸¹

Voor de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening werd het er op deze manier allemaal niet duidelijker op. Zeker niet omdat de VVD en de PvdA ook buiten de parlementaire arena om bleven twisten. Zo merkte het liberale Kamerlid Theo Joekes tijdens een bijeenkomst met architecten en ambtenaren van het ministerie op dat het van belang was dat Nederland vasthield aan de 'door Van Hogendorp gehandhaafde voor-revolutionaire vorm van vergaderen', waarbij 'politieke tegenstanders elkaar in de ogen konden kijken'. Een nieuwe halfronde zaal zou, aldus Joekes, een ernstige inbreuk op deze eeuwenoude traditie zijn. Zijn PvdA-collega Ed van Thijn

dacht er daarentegen precies het tegenovergestelde over: een halfgrond zou juist het dualisme benadrukken dat al eeuwen de kern was van het Nederlandse staatsrecht.⁸² Beide partijen bleven inzake de zaalindeling dus lijnrecht tegenover elkaar staan. Toen de Kamer vervolgens ook nog een motie van Evenhuis aannam om de mogelijkheid van de Ridderzaal toch nader te onderzoeken en de commissie liet weten voorlopig geen besluit te nemen over de zaalindeling en eerst ter oriëntatie de parlamentsgebouwen van Zweden en Noorwegen te bezoeken, stond de regering er grotendeels alleen voor.⁸³ Wilde het nieuwbouwproject op de rails blijven, dan was het aan de verantwoordelijke minister om te handelen.

Minister Beelaerts van Blokland nam daarop een voor de voortgang van de nieuwbouw cruciaal besluit. Geheel volgens planning maakte hij op 29 augustus 1980 een keuze uit de drie aangeschreven architecten en wees Pi de Bruijn als winnaar aan. Tegelijkertijd met de bekendmaking van de winnaar deelde de minister echter ook mee dat het door De Bruijn voorgestelde ontwerp niet zou worden uitgevoerd en hij, na intensief overleg met de opdrachtgever en toekomstige gebruikers, terug naar de tekentafel zou moeten. Zijn plan voor een grote ronde vergaderzaal aan de Hofweg met daarachter twee opvallende kantoorflats was volgens de beoordeling een staaltje van ‘eenvoudige en sterk beeldende totaliteit’, maar stond in ‘gespannen relatie tot zijn omgeving’.⁸⁴ Functionaliteit was blijkbaar nog altijd goed, maar nu de jaren tachtig waren aangebroken mocht zij niet meer te veel ten koste gaan van de historische uitstraling van het Binnenhof. Dit was ook de visie van minister-president Dries van Agt. In een brief aan Beelaerts van Blokland schreef hij:

Mijn eerste indruk is dat alle drie de plannen het karakter van het Binnenhof en zijn naaste omgeving geweld aandoen. Als eerstverantwoordelijke bewindsman voor het Binnenhofgebeuren kan mij dat niet onverschillig laten.⁸⁵

Net als de ontwerpen van Hagoort en Groep 5 kon dus ook het plan van De Bruijn in zijn huidige vorm geen doorgang vinden. Door laatstgenoemde desondanks als winnaar uit te roepen, zette het ministerie alleen wel een belangrijke stap voorwaarts. ‘Het paleis van Thorbecke’ was weliswaar nog altijd ver weg, maar zonder overeenstemming te hebben bereikt over pijnpunten zoals de zaalindeling en het uiterlijk van de nieuwbouw, was het nieuwe onderkomen toch weer een stuk dichterbij gekomen.

Nieuwbouw uit bestaande delen

Nu was architect Pi de Bruijn aan zet. Zijn taak was om binnen afzienbare tijd met een nieuw ontwerp te komen, dat in elk geval het merendeel van de betrokkenen zou weten te bekoren. Voorzichtigheid was daarbij geboden. Als er één les uit het verleden getrokken kon worden, was het immers dat des te grootser en geprononceerder het voorkomen van de geplande nieuwbouw was, des te meer weerstand het over het algemeen opriep. Tijdens de laatste beoordelingsronde was dit wederom het geval geweest. Onder meer De Bruijns keuze voor een in het oog springend kantoorgebouw van dertien verdiepingen hoog had zijn tekeningen in de prullenbak doen belanden. Datzelfde gold voor een op het allerlaatste moment ingezonden ontwerp van architect Rem Koolhaas. Ook zijn plan kreeg de kritiek 'te overheersend' te zijn. Zo werd Koolhaas weliswaar geroemd om zijn eenvoud en helderheid, maar waren de beoordelaars tegelijkertijd van mening dat zijn plan 'veel te hard' was en zelfs schadelijk voor 'de omgeving'.⁸⁶ Wilde hij in zijn opdracht slagen, dan moest De Bruijn dus op zoek naar een bescheidener uitbreiding: een gebouw dat enerzijds comfortabel, toegankelijk en functioneel was, maar anderzijds vanbuiten niet te veel opviel en harmonisch aansloot bij zijn bestaande omgeving.

Wat het interieur van het gebouw betreft, lagen voor de architect ook nog enkele gordiaanse knopen klaar. Met het aantreden van het kabinet-Van Agt en het verdwijnen van de PvdA uit de regering was de wind in Den Haag namelijk geleidelijk gaan draaien. De zucht naar grootschaligheid en functionaliteit die gedurende de jaren zestig en zeventig hoogtij had gevierd kwam steeds meer ter discussie te staan en de aanhoudende financiële crisis drukte steeds zwaarder op het gemoed in de Kamer. Een uitbreiding naar 225 Kamerleden leek inmiddels zelfs voor de meest optimistische voorstanders van de nieuwbouw niet meer realistisch en ook andere verwachtingen dienden te worden bijgesteld.⁸⁷ Bovendien bleef de vvd zich op allerlei manieren tegen een nieuwe vergaderzaal verzetten; niet alleen in het parlement, maar ditmaal ook vanuit de regering. In juni 1981 lekte een geheime brief van minister van Binnenlandse Zaken Hans Wiegel uit waarin de bewindsman voorstelde de voormalige balzaal te handhaven als plenaire vergaderzaal. Naast het feit dat de uitbreiding van het aantal Kamerleden van de baan leek en het geld beter voor andere zaken gebruikt kon worden, hechtte Wiegel ook veel waarde aan 'het historische argument'. De Tweede Kamer vergaderde er inmiddels al meer dan anderhalve

De Statenpassage verbindt de oude delen van het Kamergebouw met de nieuwbouw van architect Pi de Bruijn. In het oorspronkelijke plan had de passage de functie van een 'winkelstraatje'. Foto van Oerlemans van Reeken studio, 1992 (collectie Haags Gemeentearchief)

eeuw en de balzaal was geleidelijk 'het hart van de democratie' geworden.⁸⁸

De brief van Wiegel leidde vrijwel direct tot grote verontwaardiging in de Kamer. Vooral de fracties van het CDA en de PvdA waren ontstemd over de 'eenmansactie' van de minister. CDA-Kamerlid Huib Eversdijk hekelde het feit dat Wiegel zich met zaken bemoeide die niet onder zijn verantwoordelijkheid vielen en plaatste bovendien vraagtekens bij diens argumentatie. 'Het hart van de democratie' was volgens hem niet gelegen in een zaal, maar klopte 'bij degenen die de democratie lief hadden: de parlementariërs en alle Nederlandse burgers'. Hij was er dan ook van overtuigd dat het hart van de democratie 'even stevig, luidruchtig en even kloek en klaar zou kloppen

in de nieuwe zaal'.⁸⁹ Zijn PvdA-collega Schelto Patijn voegde daar later nog aan toe dat in een nieuwe zaal evenzeer 'tradities konden worden opgebouwd'. Als voormalig Europarlementariër had hij tweemaal een verhuizing naar een andere vergaderzaal meegemaakt en telkens was hij na zeer korte tijd aan zijn nieuwe omgeving gewend geraakt. Afgezien van zijn eigen vvd-fractie kreeg Wiegels plan dan ook weinig steun. Enkel de PPR zag om financiële redenen wel iets in het behoud van de balzaal als plenaire zaal en diende met dat doel zelfs een motie in. Net als de motie-Kappeyne enkele jaren eerder werd deze echter met overgrote meerderheid weggestemd. Zowel de bouwbegeleidingscommissie onder leiding van haar onvermoeibare voorzitter Rienks, als minister Beelaerts van Blokland hield vol dat het uitbreidingsplan zou staan of vallen met de bouw van een nieuwe grote vergaderzaal.⁹⁰

Meer sympathie voor Wiegels plan was buiten het Binnenhof te vinden, onder meer bij journalisten en opiniemakers. In tegenstelling tot de PPR-fractie overtuigde in deze gevallen niet zozeer het financiële argument uit de brief, maar vooral het historische argument. Zo meende de *Haagsche Courant* dat de balzaal gegrift was 'in het bewustzijn van de Nederlandse burger' en zo 'het symbool van het democratisch bestel was geworden'. Hier was in 1796 de Nationale Vergadering bijeengekomen en hadden politieke boegbeelden als Thorbecke, Groen van Prinsterer, Kuyper en Troelstra hun rede uitgesproken. De zaal kende daarnaast op cruciale momenten 'een eigen sfeer, een spanning die ook via de tv voelbaar is'.⁹¹ Een jaar eerder had Joop van den Berg overigens al een vergelijkbaar geluid laten horen toen hij er in het *NRC Handelsblad* voor pleitte dat het parlement zou vasthouden aan zijn 'geboortegrond'. 'Wie enig gevoel heeft voor de historische dimensie van de politiek,' zo stelde Van den Berg, 'laat het uit zijn hoofd zijn plek op te geven voor meer efficiency of comfort.'⁹²

Naast journalisten en opiniemakers bestond verder ook bij omwonenden van het Binnenhof de vrees dat met de uitvoering van de plannen van de Kamer een historische plek verloren zou gaan, zij het in een andere vorm dan bij Wiegel of Van den Berg. Bij een groot deel van de inwoners van Den Haag bestond de angst dat de bouw van het nieuwe Kamergebouw het historische aanzien van het complex drastisch zou aantasten. Deze angst bestond al sinds de eerste geruchten over nieuwbouw begin jaren zeventig, maar nam pas echt grote vormen aan nu de eerste concrete ontwerpen van De Bruijn en zijn collega's in de openbaarheid waren gekomen. In de gemeenteraad van de Hofstad en bij belangenverenigingen als de 'Vrienden

van Den Haag' waren inmiddels grote zorgen ontstaan en stapelden de bezwaren tegen de verschillende voorgenomen plannen zich op. Zo protesteerden de leden van laatstgenoemde vereniging begin jaren tachtig onder de bezielende aanvoering van galeriehoudster Hermance Schaepman onder meer tegen mogelijke hoogbouw nabij het Binnenhof en de aanleg van een parkeergarage voor Kamerleden onder de Hofvijver.⁹³

Deze en andere tekenen van ongerustheid zouden Pi de Bruijn niet ontgaan. Terwijl de onrust op en om het Binnenhof met enige regelmaat weer opspeelde, werkte hij gestaag door aan een nieuw ontwerp voor het Kamergebouw en hield daarbij zorgvuldig rekening met de wensen van alle betrokkenen: de Kamer, het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, de gemeente Den Haag, de Rijksgebouwendienst, Monumentenzorg, alsmede met de geluiden vanuit de samenleving. Het gevolg was dat de architect halverwege het jaar 1982 een voorlopig ontwerp inleverde dat wezenlijk verschilde van zijn eerste ontwerp voor het parlamentsgebouw. Weliswaar handhaafde De Bruijn de nieuwe vergaderzaal aan de Hofwegzijde, maar de achterliggende ruimte gaf hij een geheel andere invulling. Zo waren de hoge kantoorflats uit het eerdere ontwerp verdwenen en bleef zowel het gebouw van Hotel Central als het departementsgebouw van Justitie van Peters in het nieuwe plan gespaard.⁹⁴

In plaats van te worden afgebroken, zouden beide gebouwen in het nieuwe Kamergebouw worden geïncorporeerd en bleef het aanzien langs de Lange Poten dus grotendeels onaangetast. Dit zou echter wel ten koste gaan van de tussenliggende gebouwen, waaronder het gebouwtje van Nieuwspoort en het nog geen vijftig jaar oude gebouw van de Hoge Raad aan het Plein. Deze en andere tussenliggende gebouwen zouden volledig met de grond gelijk worden gemaakt en worden vervangen door een brede passage, die de nieuwe vergaderzaal aan de westzijde met de bestaande Kamergebouwen aan de noordzijde en de gebouwen van Justitie verbond. Op deze manier ontstond een amalgaam van oude en nieuwe delen, met in het midden een centrale plek waar bezoekers, journalisten, Kamerleden en medewerkers van het parlement elkaar voortaan konden treffen.⁹⁵

Dit ontwerp, waarbij het nieuwe 'complex' als een moderne evenknie naast het historische Binnenhof werd gelegd, vond meteen veel steun in de Tweede Kamer. Tijdens een eerste debat over de plannen in november 1982 kreeg het voorstel bijval van vrijwel alle fracties. CDA-woordvoerder Eversdijk was vol lof over het werk van de architect en ook zijn PvdA-collega Patijn sprak over een 'fraaie opzet'. Met name het gegeven dat het in art-decostijl opgetrokken

Hotel Central en het door Peters ontworpen departementsgebouw van Justitie gespaard werden en de Kamer 'geen gigantische toren van nieuwbouw' zou laten verrijzen, deed de Kamerleden deugd.⁹⁶ Dat hierdoor noodgedwongen wel het gebouw van de Hoge Raad moest wijken, was voor de parlementariërs blijkbaar slechts een klein gemis.

Zelfs de eerder nog zo kritische vvd- en ppr-fracties omarmden de plannen van De Bruijn. Eerstgenoemde betreurde het wel dat de architect uiteindelijk toch gekozen had voor een nieuwe vergaderzaal met halfronde opstelling, maar gaf zich gezien de verhoudingen in de Kamer op dit punt nu toch maar gewonnen. Dit gold ook voor de ppr. Deze partij toonde zich vooral tevreden met het voornemen het aanzicht van Hofweg en Lange Poten gedeeltelijk te behouden. Wel meende haar woordvoerder Peter Lankhorst dat de voorgestelde 'perstoren' op de hoek van beide straten nog altijd te hoog was. Graag zou hij zien dat de nieuwbouw niet hoger zou worden dan de Ridderzaal, zodat 'de stadsbeeld-ondersteunende functie van de zaal als centraal punt van het Binnenhof' niet werd aangetast.⁹⁷ Zijn poging om door middel van een motie een verlaging van de 'toren' af te dwingen, haalde het alleen niet.⁹⁸

Met enkel een paar kleine op- en aanmerkingen op zijn plannen kon De Bruijn vervolgens verder werken aan de afronding van zijn ontwerp. Na nog een drietal informatiebijeenkomsten met belanghebbenden en een tentoonstelling van zijn schetsen stond het definitieve plan voor de nieuwbouw uiteindelijk eind 1983 op papier en kreeg De Bruijn groen licht om te bouwen.⁹⁹ Ondertussen had het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening reeds op 1 juli van dat jaar aan de Kamer laten weten dat de uitbreiding in drie fasen zou plaatsvinden: in de periode 1985-1987 zou een begin worden gemaakt met de verbouwing van Hotel Central, in de drie daaropvolgende jaren zou de daadwerkelijke nieuwbouw worden gerealiseerd en vanaf 1990 zouden de reeds bestaande rijksgebouwen, waaronder het oude Kamergebouw op Binnenhof 1A en de voormalige gebouwen van Koloniën en Justitie aan het Plein, worden gerenoveerd.¹⁰⁰ Voor het gehele project zou kortom zo'n zeven jaar worden uitgetrokken. Mocht deze tijdsindeling slagen, dan zou de Tweede Kamer rond 1992 zijn nieuwe vergaderzaal in gebruik kunnen nemen.

Oude versus nieuwe symboliek

Met de goedkeuring van het definitieve ontwerp in het najaar van 1983 en het begin van de bouw twee jaar later kwam de al bijna anderhalve eeuw voortslappende kwestie van een nieuw parlamentsgebouw eindelijk in een afrondende fase. Naast de bescheiden uitbreidingen uit het midden van de twintigste eeuw kon de volksvertegenwoordiging weldra over een volwaardig nieuw gebouw beschikken dat aan alle eisen van de tijd voldeed. Het nieuwe Kamercomplex was dan ook eerst en vooral een functioneel bouwwerk, gelijk zijn toekomstige bewoners dat hadden gewenst: ruim opgezet, praktisch ingericht en met voldoende voorzieningen. Voor alle Kamerfracties zouden er voortaan verspreid over het gebouw werkkamers beschikbaar zijn, voornamelijk gelegen in de voormalige departementsgebouwen van Koloniën, Justitie en Maatschappelijk Werk. Het presidium, de griffie en de directie der diensten zouden verder onderdak krijgen in het oude Kamergebouw of de aangrenzende Kortenhorstvleugel, de stenografische dienst en Nieuwspoort in het Hotel en de radio- en televisiediensten in de zuidwestelijke perstoren. In het nieuwbouwgedeelte lag, zoals gezegd, de zogenoemde ‘Statenpassage’, met op de eerste verdieping een aantal commissiezalen. Deze werden op hun beurt aan de Hofwegzijde geflankeerd door de plenaire zaal en aan de Pleinzijde door een nieuw restaurant. Hoewel dit nieuwe complex op het eerste gezicht het doolhofachtige karakter van het historische Binnenhof leek te weerspiegelen, zou de indeling in feite erg overzichtelijk zijn. Vanuit alle gebouwdelen kwam men uiteindelijk in de grote lichte passage terecht, waar een tweetal roltrappen de bezoekers, journalisten en Kamerleden naar de verschillende commissiezalen óf de grote zaal leidden.¹⁰¹

Nog tijdens de eerste bouwfase zou de bouwbegeleidingscommissie in samenspraak met de minister bovendien de laatste praktische problemen wegnemen. Met name de beperkte parkeermogelijkheid rond het Binnenhof was lange tijd een belangrijk punt van zorg geweest. Vanaf de opkomst van de auto begin twintigste eeuw hadden de bewoners van het complex hun wagens voor de Ridderzaal geparkeerd, maar begin jaren zeventig waren de grenzen van de binnenplaats bereikt en stond het Binnenhof zo vol dat het aanzicht van de binnenplaats gedomineerd werd door auto's. Als oplossing voor dit probleem waren vervolgens verschillende alternatieven aangedragen, zoals parkeren op de nieuw gecreëerde Hofplaats, een parkeerkelder onder de plenaire zaal en zelfs een garage onder de Hofvijver. De

weerstand tegen deze opties bleek alleen dermate groot dat de minister geen beslissing kon nemen en het parkeerprobleem zelfs even het hele bouwproject dreigde te blokkeren. Gelukkig voor alle betrokkenen vond minister Ed Nijpels eind 1986 echter overeenstemming met de gemeente Den Haag en het Rijk over het gebruik van reeds bestaande parkeergelegenheden. Voortaan zouden delen van de Pleingarage en de garage aan de Schedeldoekshaven exclusief voor Kamerleden worden gereserveerd en kon ook dit probleem de bouw van het nieuwe parlamentsgebouw niet meer ophouden.¹⁰² Midden jaren tachtig was de praktische invulling van het nieuwe Kamercomplex dan ook goeddeels rond en konden de betrokkenen zich nader buigen over de aankleding van het gebouw en de uitstraling die van de verdere inrichting uit zou gaan.

Nu lag in het ontwerp van Pi de Bruijn dat thans werd uitgevoerd natuurlijk al veel symboliek besloten. Zo werd de nieuwbouw misschien nog wel veel meer dan De Bruijns oorspronkelijke ontwerp het toegankelijke en 'democratische' gebouw dat iemand als Vondeling in de jaren zeventig reeds voor ogen had gehad. Vooral de nieuwe plenaire zaal, met zijn naar buiten gekeerde ligging, ruime publieke tribune en open wandelgangen, benadrukte de transparantie van het ontwerp: niet langer weggestopt in de buik van het gebouw, maar voor eenieder zichtbaar die het gebouw vanaf de nieuwe Hofplaats naderde. De Bruijn had zich ook niets aangetrokken van het verzoek van de Kamer om een plek te creëren waar parlementariërs zich even aan de openbaarheid konden onttrekken, zoals dat in de balzaal 'achter de groene gordijnen' mogelijk was.¹⁰³ Zelfs de gang die achter de vergaderzaal langs liep, was zo gebouwd dat Kamerleden permanent in het zicht van de toeschouwer bleven. Datzelfde gold, zij het in mindere mate, voor de nieuwe commissiezalen. Hoewel zij een intiemere omgeving voor overleg boden, waren zij met hun ligging langs de centrale wandelgang en gedeeltelijk glazen wanden opener dan zij voorheen waren geweest.¹⁰⁴

Behalve transparantie kenmerkte het ontwerp van De Bruijn zich daarnaast door toegankelijkheid, niet in de laatste plaats doordat draaideuren, liften en roltrappen het ook voor mensen die slecht ter been waren mogelijk maakten het parlement te bezoeken. Het opvallendste kenmerk van de nieuwbouw was echter de 'Statenpassage', die in grote lijnen deed denken aan het 'winkelstraatje' zoals dat oorspronkelijk in het programma van eisen was opgenomen. In de passage zouden niet daadwerkelijk winkels gevestigd worden, maar de gedachte was wel dat de doorgang als een openbare verbinding zou dienen tussen de Hofplaats en het Plein. Op deze manier

zou de nieuwbouw net als het historische Binnenhof een centrale plaats in de stad worden, waar passanten zich mengden met parlementariërs en winkelend publiek de politici in hun werkomgeving kon gadeslaan.¹⁰⁵ De parallel met het naastgelegen Binnenhof werd bovendien benadrukt door het gegeven dat de nieuwe vergaderzaal in het verlengde was gelegen van de ingang van de eeuwenoude Ridderzaal, en het Kamercomplex bestond, evenals zijn historische tegenhanger, uit een bonte verzameling gebouwen uit verschillende perioden van de geschiedenis. Ondanks zijn moderne, functionalistische en transparante architectuur had De Bruijn met zijn definitieve ontwerp dus ook aansluiting gezocht bij het verleden van de plek en de bestaande bebouwing in de omgeving.¹⁰⁶

Het merendeel van de Kamerleden toonde zich weliswaar tevreden met het nieuwe ontwerp, maar naarmate de ingebruikname van de nieuwbouw dichterbij kwam, bekreop een aantal leden niettemin het gevoel dat de breuk met het verleden te radicaal zou zijn. De in hun ogen nog enigszins kille, functionalistische nieuwbouw kon daarom wel iets meer blijk geven van de lange parlementaire traditie waarin hij stond, bijvoorbeeld door de plaatsing van historische objecten in het gebouw. CDA-Kamerlid Eversdijk zei hierover reeds in 1982:

De inrichting en de kunstuiting mogen niet uitsluitend bepaald worden door moderne kunstuitingen. In een dergelijk gebouw moet ook het culturele erfgoed manifest aanwezig zijn. Ik wijs bij voorbeeld op alle fraai getekende portretten c.q. wapens van de voorzitters. Deze dienen in het gebouw een hele mooie plaats te krijgen. Die traditie moet worden voorgezet! Dit behoort bij het culturele erfgoed van het parlement!¹⁰⁷

In het geval van de voorzittersportretten kreeg Eversdijk uiteindelijk zijn zin, al bleven zij hangen in het oude Kamergebouw en vonden ze niet hun weg naar de nieuwere delen. Voor de verdere inrichting van het complex en dan met name het nieuwbouwgedeelte zou de nadruk blijven liggen op moderne kunstuitingen: van de abstracte wandschilderingen van kunstenaar Ruud van de Wint in de plenaire zaal tot de zwevende sculptuur *Nederland aan zee* van beeldhouwer Auke de Vries in de Statenpassage.¹⁰⁸ Architect Pi de Bruijn had weinig op met de plaatsing van ‘retro-elementen’ in de zalen. In een interview in dagblad *Trouw* uit 2008 zei hij achteraf hierover:

Om nou een voc-schip of zo in de zaal op te hangen? Dat leek me niet nodig. Een historisch stuk van Shakespeare kun je trouwens ook uitstekend in een betonnen, krachtige ruimte opvoeren.¹⁰⁹

Zelf neigde de architect naar fijnzinniger verwijzingen, bij voorkeur naar het Nederlandse landschap. Zo verwezen de strepen op de vloer van de Statentpassage naar het terugtrekkende water, verwees de groene vloerbedekking van de plenaire zaal naar een Hollands weidelandschap en kregen de nieuwe blauwe zetels in diezelfde zaal de vorm van een tulp.¹¹⁰

Op deze manier zouden uiteindelijk moderne kunstwerken en subtiele verwijzingen de inrichting van het nieuwe Kamercomplex domineren. Slechts één kunstwerk haalde het niet, en wel het door de regering aangeboden 'monument voor de democratie' dat voor de ingang van de nieuwbouw op de Hofplaats geplaatst zou worden.¹¹¹ Dit beeld van de beroemde Griekse kunstenaar Jannis Kounellis was een zeven meter hoge constructie van gietijzer, staal en steenkool en symboliseerde volgens de regeringsverklaring het menselijke aspect van democratie. 'Geen ruiter, engel of ander symbool van door de Hemel verleende macht' tooide het monument, 'maar een hoop uit de aarde versteende energie'.¹¹² Voor de confessionele partijen bleek deze uitleg van het monument echter gevoelig te liggen. Zij meenden dat dit een uiting was van demonstratief atheïsme en wensten het beeld daarom weg. CDA-Kamerlid Wim Mateman beargumenteerde zijn verwerping met de stelling dat een kunstwerk dat voor de Kamer werd geplaatst 'nationaal gedragen' moest worden en geen aanleiding tot discussie mocht geven. Zijn SGP-collega Bas van der Vlies vond het voorgestelde 'monument voor de democratie' eveneens ongepast. Een dergelijk kunstwerk diende volgens hem in de eerste plaats recht te doen aan de historische en staatsrechtelijke plaats van het parlement in de Nederlandse geschiedenis. Liever zag hij daarom bijvoorbeeld de 'Acte van Verlatinghe' van 1581 voor de ingang van het Kamercomplex gememoreerd.¹¹³

Omdat ook de inmiddels in de oppositie geraakte vvd-fractie het geschenk van de regering om politieke redenen liever niet geplaatst zag, zou uiteindelijk een meerderheid in de Kamer zich tegen het monument keren en verdween Kounellis' beeld in de prullenbak. Enkel de fracties van Groen-Links en D66 bleven het ontwerp volmondig steunen. Met lichte tegenzin en enige gêne over de in zijn ogen 'typisch Hollandse' en 'kleinburgerlijke' discussie, ontwierp Pi de Bruijn vervolgens eigenhandig een nieuw monument voor de Hofplaats.¹¹⁴ Dit werd geen groots gedenkteken voor de Acte

van Verlatinghe of ander historisch feit, maar een bescheiden eerbetoon aan iets waarover per definitie al consensus zou moeten bestaan: zijn voorstel behelsde een nogal onopvallende granieten bank, met daarop de tekst van artikel één van de Grondwet. Na jaren van bakkeleien over ontwerpen en plannen had de architect waarschijnlijk geleerd dat een dergelijke suggestie de veiligste en meest haalbare keuze was.

Voorstanders van meer aandacht voor de parlementaire geschiedenis in het nieuwe Kamercomplex moesten dan ook op zoek naar andere wijzen om het verleden levend te houden. Eén manier waarop dit mogelijk was, was het vernoemen van zalen binnen het complex naar belangrijke personen uit de parlementaire geschiedenis. Dit gebruik was in de jaren zeventig ontstaan toen voor het eerst delen van het gebouw vernoemd werden naar oud-voorzitters van de Kamer, die vaak kort daarvoor hun werk hadden neergelegd. Zo waren er, naast de reeds genoemde Kortenhorstvleugel, bijvoorbeeld ook zalen vernoemd naar oud-voorzitter Van Thiel en oud-griffier Pim Schepel.¹¹⁵ Begin jaren tachtig volgden ook ruimten vernoemd naar oud-Kamerleden, al bleef hun getal vooralsnog zeer beperkt. Met de realisatie van de nieuwbouw deed zich echter de gelegenheid voor het aantal uit te breiden en tegelijkertijd een vleugje parlementaire geschiedenis in de nieuwe ruimten aan te brengen.

Om de naamgeving in goede banen te leiden, werd vervolgens een speciale 'parlementaire werkgroep naamgeving zalen Tweede Kamer' in het leven geroepen, onder leiding van vvd-Kamerlid Annemarie Jorritsma.¹¹⁶ Deze diende in samenspraak met de verschillende fracties een selectie aan te dragen van parlementariërs wier namen de nog traditieloze ruimten enige luister konden meegeven en toekomstige generaties politici konden inspireren. Daarbij diende de commissie rekening te houden met twee voorwaarden. Ten eerste moest de persoon naar wie de zaal vernoemd werd langdurig lid van de Tweede Kamer zijn geweest en een belangrijke rol hebben gespeeld in de parlementaire geschiedenis. Daarnaast diende iedere stroming uit het Nederlandse parlement zich in de naamgeving vertegenwoordigd te voelen. Elke fractie kreeg dan ook het verzoek één naam aan te dragen die volgens haar in het nieuwe complex vereeuwigd zou moeten worden. Op deze manier hoopte de commissie een evenredige vertegenwoordiging te bereiken en problemen zoals die rondom het beeld van Kounellis waren ontstaan, te voorkomen.

Het resultaat was dat veel van de nieuwe ruimten namen kregen van voormalige politieke voormannen. Zo werden de drie grootste commissie-

Het gebouw van de Tweede Kamer met de nieuwe vergaderzaal en de Perstoren, gezien vanaf het Hofplein. Op de voorgrond is de Grondwetbank te zien, geplaatst als vervanger van het controversiële beeld van Kounellis. Foto van Oerlemans van Reeken studio, 1992 (collectie Haags Gemeentearchief)

zalen vernoemd naar de belangrijkste vertegenwoordigers van de drie grote stromingen uit de negentiende-eeuwse politiek: de Thorbeckezaal, de Groen van Prinstererzaal en de Troelstraal. Verderop in het gebouw vond men voorts zalen vernoemd naar onder anderen Alexander de Savornin Lohman, Wiel Nolens en Joop den Uyl, alsmede een aantal vrouwelijke politici onder wie Suze Groeneweg en Marga Klompé.¹¹⁷ Wie voortaan door het nieuwe Kamercomplex zou lopen, maakte aldus eveneens een wandeling door het Nederlandse politieke landschap van de negentiende en twintigste eeuw. Dat dit landschap evenwel niet geheel onbegrensd was, bleek toen de GroenLinks-fractie voormalig CPN-voorman Marcus Bakker als naamgever voordroeg. Vanwege de uitgesproken steun van Bakker voor het Sovjetregime en met name zijn houding jegens het neerslaan van de Hongaarse Opstand in 1956 riep de keuze voor een Marcus Bakkerzaal zowel binnen als buiten de Kamer veel protest op. CDA-Kamerlid Ton de Kok trachtte via een persoonlijke campagne de naamgeving te voorkomen en

ook het Oud-Strijders Legioen drong bij de Kamer aan geen zaal naar de communist te vernoemen. Beide protesten zouden uiteindelijk echter vergeefs blijken: de wens van de commissie om alle partijen vertegenwoordigd te zien won het uiteindelijk van de principiële bezwaren van enkelingen.¹¹⁸

Hoewel men inzake de naamgeving van de nieuwe commissiezaal en fractiekamers voorzichtiger te werk was gegaan dan bij de plaatsing van 'het monument voor de democratie', toonde ook deze kwestie aan hoe gevoelig de verdere aankleding van het Kamercomplex in sommige gevallen kon liggen. Dergelijke symbolische gebaren waren altijd emotioneel en politiek beladen, zeker wanneer zij ook een sterke historische dimensie hadden. Dit bleek nogmaals tijdens de laatste gevoelige kwestie op weg naar de ingebruikname van het nieuwe complex, namelijk de bestemming van de voormalige balzaal. Inmiddels mocht dan wel besloten zijn dat deze vervuild zou worden voor een nieuwe vergaderzaal, over wat er vervolgens met de oude vergaderzaal zou gebeuren bestond weinig duidelijkheid. De een wenste de ruimte in te richten als conferentiezaal, de ander wilde haar terugbrengen in de oorspronkelijke functie van muziekzaal.¹¹⁹ De bouwbegeleidingscommissie hield het ondertussen bij de enigszins cryptische omschrijving van een 'multifunctionele ontvangstruimte'.

Pas op het moment dat de verhuizing naar de nieuwe zaal al nagenoeg een feit was, barstte de discussie over de ruimte plotseling los door een onverwachte eenmansactie van het PvdA-Kamerlid Bram Stermerdink. Aanleiding voor Stermerdinks actie was het voornemen van De Bruijn geweest om de balzaal na vertrek van de Kamerleden zoveel mogelijk 'in oude staat' terug te brengen. Dat wilde zeggen: de karakteristieke groene bankjes, gordijnen en de publieke tribunes zouden uit de zaal worden verwijderd en de oorspronkelijke balkons en geschilderde marmerimitatie langs de wanden worden hersteld. Gezamenlijk met de naastgelegen rooksalon en koffiekamer zou de zaal vervolgens kunnen dienen als ontvangstruimte voor gasten van de Kamer of voor incidentele lezingen, feesten en bijeenkomsten. Hoewel deze invulling dicht bij de formele bestemming van 'multifunctionele ontvangstruimte' bleef, maakte het plan om de zaal leeg te halen toch veel los bij een aantal Kamerleden. In december 1991, slechts een paar maanden voor de definitieve verhuizing, besloot Stermerdink daarom een handtekeningactie te starten met als doel de zaal in zijn bestaande staat te handhaven: 'Niet uit nostalgie, maar om het in stand houden van een stukje geschiedenis.'¹²⁰

Aanvankelijk ging het de goede kant op met de actie. Het Kamerlid ver-

zamelde in korte tijd meer dan vijfenzeventig handtekeningen en kreeg openlijk steun van collega's uit andere fracties. Tegen de tijd dat Stermerdink enkele maanden later zijn alternatieve plan had omgewerkt tot motie, was het tij echter gekeerd. Verschillende kranten verweten het Kamerlid 'conservatisme' en ook enkele invloedrijke tegenstanders hadden via de media hun onvrede over de actie geuit.¹²¹ Zo keerde bijvoorbeeld ook Kamervoorzitter Wim Deetman zich in verschillende kranten tegen de naar zijn mening door 'weemoed' ingegeven actie.¹²² Toen Stermerdink eind februari zijn motie in de betreffende zaal in stemming bracht, kreeg hij dan ook veel weerstand te verduren. Ondanks zijn haast 'Wiegeliaanse' betoog dat de ruimte inmiddels was geworden tot 'een politiek en geschiedkundig monument' en ook toekomstige generaties de kathedraal moesten kunnen betreden vanaf welk 'de Nacht van Schmelzer was ingeluid', vreesden veel Kamerleden dat het behoud van de bestaande inrichting de indruk zou geven van 'een muf parlementair museum [...], een toneel zonder spelers, in een wat verstilde uithoek van het gebouw'. Op die manier zou men ook geen 'respect voor de geschiedenis van de zaal' tonen. D66-Kamerlid Aad Nuis voegde daar bovendien nog aan toe dat de plek nauwelijks monumentaal was te noemen: het gehele interieur stamde immers uit de jaren vijftig van de twintigste eeuw en had dus weinig met de parlementaire geschiedenis van Nederland te maken.¹²³

Stermerdinks motie haalde het dan ook niet. Na een volgens de media 'heftig verlopen en soms zelfs emotioneel debat' sneuvelde zij met 50 stemmen voor en 76 stemmen tegen.¹²⁴ Het was onder meer een overwinning voor architect Pi de Bruijn, die zich altijd had verzet tegen een musealisering van het Binnenhof en voortdurend had gepleit voor 'een vitaal gebruik van de oude ruimten'. Door in de nieuwe aankleding van de zaal de oorspronkelijke achttiende-eeuwse elementen te combineren met moderne kunstuitingen als de opvallende lampen en het kleurrijke vloerkleed van kunstenaar Jan van den Dobbelsteen, paste de nieuwe 'oude zaal' bovendien prima bij de overige delen van het Kamercomplex: de ruimte zou voortaan een combinatie zijn van oud en nieuw, een compromis tussen heden en verleden.¹²⁵

Tegenwicht in het Torentje

Slechts twee maanden na de verwerping van de motie van Stermerdink vond de feestelijke ingebruikname van de nieuwe vergaderzaal plaats. In aanwezigheid van de voltallige regering en leden van het Koninklijk Huis spraken minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer Hans Alders, Kamervoorzitter Wim Deetman, minister-president Ruud Lubbers en voorzitter van de Eerste Kamer Herman Tjeenk Willink de leden van de Tweede Kamer voor deze gelegenheid toe. Van dit viertal was Tjeenk Willink de enige die in zijn toespraak terugblikte op de eerdere pogingen om een nieuw parlamentsgebouw te bouwen. Dat het plan ditmaal wel was geslaagd, lag volgens hem in het feit dat, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de jaren 1860, de verhoudingen tussen 'regering en parlement', alsmede 'de verhoudingen binnen de regering en het parlement' inmiddels duidelijk omlijnd waren.¹²⁶ De vanzelfsprekendheid van het dualisme had de nieuwbouw dus mogelijk gemaakt.

Ruud Lubbers volgde in zijn toespraak eenzelfde gedachtegang. De verhuizing van het belangrijkste vertegenwoordigende lichaam van de Staten-zaal, via de Balzaal naar de nieuwe vergaderzaal, liet naar zijn mening een letterlijke verwijdering van de uitvoerende macht zien. Deze beweging was belangrijk geweest, zo meende de premier, omdat de burger in de afgelopen twee eeuwen meer inspraak had gekregen en als gevolg daarvan meer duidelijkheid verlangde.¹²⁷ Een van de manieren waarop deze duidelijkheid verschaft kon worden, was via een herkenbare huisvesting, al was de positie van het Binnenhof in dit opzicht volgens Lubbers wel enigszins ambigu. Enerzijds was de plek de laatste eeuw uitgegroeid tot het meest herkenbare symbool van de Nederlandse politiek, anderzijds waren de politieke verhoudingen binnen het complex zelf voor de buitenwereld niet altijd even goed zichtbaar geweest. Met name kritische burgers wilden hierdoor wel eens de verschillende machten op één hoop gooien, om vervolgens onder de noemer 'die lui op het Binnenhof' of 'Den Haag' hun onvrede over de politiek te uiten. Dat de Tweede Kamer zich door zijn nieuwbouw nu nog meer van zijn medebewoners onderscheidde, vond Lubbers in dit licht dus een goede zaak.¹²⁸

Nu was de zichtbaarheid van de verschillende machten een thema dat al langer een bepalende rol speelde in het huisvestingsbeleid van het landsbestuur. Tegelijk met de debatten over een toegankelijker en herkenbaarder gebouw van het Nederlandse parlement speelden ook plannen over huis-

vesting voor de belangrijkste vertegenwoordigers van de uitvoerende macht, in het bijzonder de minister-president. Ook in dit geval lag de breuk aan het einde van de jaren zestig, toen de eerste concrete voorstellen op tafel kwamen om de nog aanwezige ministeries op het Binnenhof te verhuizen naar nieuwbouw en een andere invulling te geven aan de ruimte die daarmee vrijkwam. Tot die tijd had het beleid, zoals aan het begin van dit hoofdstuk al ter sprake is gekomen, vooral in het teken gestaan van schaalvergroting en het streven naar representativiteit. De bouw van verschillende nieuwe departementsgebouwen en de verhuizing van de premier naar Plein 1813 en vervolgens het Catshuis kwamen ook in deze context tot stand. Door de minister-president zijn eigen onderkomen te geven hoopten de beleidsmakers het nieuwe ambt meer waardigheid en uitstraling te geven.¹²⁹

Tegen het begin van de jaren zeventig bleek ‘passende huisvesting’ alleen echter niet voldoende. Zo bestond er in de eerste plaats groeiende onvrede over de al te grote verstrooiing van de macht. Ambtenaren die voorheen slechts enkele meters van het parlement en elkaar zaten, waren nu noodzaak voortdurend heen en weer te reizen: een ontwikkeling die de communicatie en efficiency niet ten goede kwam. ‘Er was langzamerhand een rommeltje ontstaan’, om met de woorden van de toenmalige minister-president Piet de Jong te spreken.¹³⁰ Minstens zo bepalend was voorts de zorg over de weinig opvallende aanwezigheid van de uitvoerende macht. Met de ministeries in hun anonieme betonnen kantoorflats, de premier weggestopt in de bosjes van park Sorghvliet en de Staten-Generaal als zo’n beetje de laatste bewoners van het Binnenhof was de uitvoerende macht voor de burger immers lang niet zo zichtbaar meer als hij voor de oorlog was geweest. Toen het vertrek van de ministeries van Verkeer en Waterstaat en Binnenlandse Zaken uit het voormalige Generaliteitskwartier aanstaande was, was het ministerie van Algemene Zaken dan ook de eerste gegadigde om de vrijgekomen ruimte langs de Hofvijver in te nemen. Door de premier met zijn staf weer op het Binnenhof te laten zetelen, zo was de gedachte, zou in ieder geval het centrale orgaan van de uitvoerende macht en het meest bepalende gezicht van de regering binnen de muren van het complex terugkeren.¹³¹ Bovendien vonden de wekelijkse bijeenkomsten van de ministerraad hier al plaats en was de verhuizing dus ook in dit licht een logische stap.

De gedachte dat het historische gebouwencomplex in het centrum van Den Haag ook in de toekomst een plek moest zijn waar de belangrijkste vertegenwoordigers van het landbestuur zetelden, was overigens een opvatting die breed werd gedragen. Niet alleen binnen de regering hechtte men waar-

de aan een multifunctionele invulling van het Binnenhof, ook in het parlement dacht men er zo over. Tijdens de debatten over de uitbreiding van de Tweede Kamer spraken bijvoorbeeld verschillende Kamerfracties hun sympathie uit voor het feit dat op het Binnenhof 'diverse Hoge Colleges van Staat bij elkaar gevestigd zijn'.¹³² Hoewel zij graag zagen dat andere bewoners ruimte aan de Eerste of Tweede Kamer afstonden, was het dus nooit de bedoeling dat het volledige Binnenhof zou worden ingericht als parlamentsgebouw. Het complex diende eerst en vooral een zetel van de verschillende machten te blijven.

Dat de Hoge Raad begin jaren tachtig zijn gerechtsgebouw aan het Plein toch tamelijk geruisloos verruilde voor het voormalige gebouw van de Koninklijke Bibliotheek aan het Lange Voorhout en daarmee de laatste vertegenwoordiger van de rechterlijke macht uit de directe nabijheid van het Binnenhof verdween, hing mogelijk samen met het feit dat de aanwezigheid van de uitvoerende macht binnen het complex tegen die tijd goeddeels was geregeld. Zo had de Raad van State de expansiedrift van de Staten-Generaal weten af te slaan en zijn plaats in het voormalige Stadhoudersplein Kwartier voorlopig weten te waarborgen. Bovendien was het ministerie van Algemene Zaken ondertussen begonnen aan de oversteek van Plein 1813 naar de noordoostelijke hoek van het Binnenhof. In de periode tussen 1977 en 1982 zou het departement de historische lokalen tussen Torentje en Trêveszaal stapsgewijs in bezit nemen, te beginnen met de panden die voorheen aan het ministerie van Verkeer en Waterstaat hadden toebehoord.¹³³

Ter gelegenheid van deze verhuizing onderging het voormalige Generaliteitskwartier op Binnenhof 20 een grootscheepse verbouwing die ruim vijf jaar duurde. De verschillende werkvertrekken in het gebouw werden in deze periode aangepast aan de eisen van de tijd en de historische ruimten op de eerste verdieping, waaronder de Trêveszaal, werden zo authentiek mogelijk gerestaureerd. Tijdens deze werkzaamheden was het gebouw gesloten en vergaderde de ministerraad in het Catshuis. Uiteindelijk duurde het tot 1 september 1977 voordat 'het gezicht van de regering' naar het Binnenhof terugkeerde en minister-president Den Uyl zijn intrek nam in het historische pand dat lang geleden aan de graven van Holland en de Generaliteit had toebehoord. De opzet van de verhuizing was daarmee geslaagd en de nieuwe situatie kon dan ook rekenen op veel belangstelling. Zo verschenen er verschillende artikelen over de terugkeer van de macht op het Binnenhof en werd er een speciaal herdenkingsboek over de restauratie van het gebouw uitgegeven dat de herstelde zalen in al hun glorie aan het grote publiek toonde.¹³⁴

Als nieuwe werkkamer voor de premier werd de zogenaamde Admiraliteitskamer aangewezen. Dit mooie en ruime vertrek lag direct naast de Trêveszaal en was oorspronkelijk de ruimte waar ten tijde van de Republiek het gezamenlijke overleg tussen de admiraliteiten had plaatsgevonden. Daarna had de ruimte sinds het einde van de negentiende eeuw gediend als werkkamer van de minister van Verkeer en Waterstaat en het lag in dat licht dus voor de hand dat de minister-president de kamer zou overnemen. Daarbij kwam dat het karakteristieke Torentje voorlopig nog in het bezit bleef van Binnenlandse Zaken. Zelfs nadat in 1978 de meeste ambtenaren van het ministerie waren vertrokken en de gebouwen een renovatie ondergingen die wat omvang betreft nauwelijks onderdeed voor Knuttels rigoureuze ingreep van 1913, zou de achtkantige ministerkamer op de eerste verdieping van het Torentje niet direct in handen komen van de nieuwe eigenaar van het pand.¹³⁵

Vicepremier Hans Wiegel had in 1977 het vertrek als minister van Binnenlandse Zaken in bezit genomen en wilde, in tegenstelling tot zijn ambtenaren, van geen wijken weten. Als groot bewonderaar van Thorbecke was hij bijzonder gesteld op zijn historische werkplek en niet van plan het Torentje zomaar prijs te geven. Bovendien verschaftte de plek hem een ideale pied-à-terre in het centrum van de macht, iets wat de nieuwe ministerskamer van Binnenlandse Zaken hem nooit zou kunnen bieden. Direct na zijn aantreden als minister in het kabinet-Van Agt 1 had Wiegel daarom de secretaris-generaal van Algemene Zaken gevraagd of de ministerskamer in het Torentje niet ingericht kon worden als permanente werkkamer van de vicepremier.¹³⁶ Hoewel de gehele noordoosthoek van het Binnenhof nu was toegewezen aan Algemene Zaken, werd het verzoek van Wiegel ingewilligd en gedurende de periode 1977-1981 bleven de gebouwen langs de vijverzijde dus onderdak bieden aan twee ministers: minister-president Dries van Agt in de Admiraliteitskamer en minister van Binnenlandse Zaken Wiegel als vicepremier in het Torentje.¹³⁷ Wiegel was erg tevreden met zijn opvallende werkplek op het Binnenhof. Naar eigen zeggen schiep hij er onder meer een groot genoeg in wandelaars en journalisten rondom de Hofvijver te misleiden door na werktijd nog het licht op zijn kamer te laten branden. Zo wekte hij de indruk dagelijks tot diep in de nacht te werken, terwijl hij in werkelijkheid allang weer thuiszat.¹³⁸

Het experiment met de vicepremier in het Torentje was uiteindelijk geen lang leven beschoren. Na de verkiezingen van 1981 verliet Wiegel de regering, en de nieuwe vicepremier Joop den Uyl had weinig zin om op hetzelfde

de departement te werken als zijn coalitiegenoot Van Agt. Voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog leek het Torentje dus geen minister meer als bewoner te krijgen. Dat uitgerekend de minister-president als opvolger van Wiegel in de kamer van Thorbecke zou terechtkomen, was het gevolg van een toevallige samenloop van omstandigheden. Nadat het tweede kabinet-Van Agt ten val was gekomen en er een nieuwe regering geformeerd moest worden, ontving formateur Jos van Kemenade in het leegstaande bovenkamer-tje van het Torentje de fractieleiders. Onder hen was ook toekomstig minister-president Ruud Lubbers. Tijdens de gesprekken in het Torentje raakte Lubbers zo gecharmeerd van het opvallende gebouwtje dat hij hier meteen na zijn aanstelling als premier zijn werkplek vestigde.

Dat zijn werkkamer niet in de nabijheid van zijn naaste ambtenaren of de Trêveszaal was gelegen, maar aan de andere kant van het ministerie, deerde de premier niet. Tegen zijn secretaris-generaal schijnt Lubbers ooit gezegd te hebben: 'Ach, wat is een wandeling van goed 100 meter tussen u en mij?'¹³⁹ Uiteindelijk zou Lubbers ruim twaalf jaar als minister-president in de bovenkamer van het Torentje blijven werken: een nieuw record, dat zelfs de duur van het premierschap van zijn grote voorbeeld Ruys de Beerenbrouck overtrof. Tijdens de drie kabinetten-Lubbers nam de symboolfunctie van het eeuwenoude gebouwtje echt een hoge vlucht. Het was in deze tijd dat 'het Torentje' synoniem werd aan het premierschap en dat ook het begrip 'torentjesoverleg' zijn intrede deed in de Nederlandse taal.¹⁴⁰

Dat het Torentje binnen enkele jaren zo sterk met het ambt van minister-president verbonden raakte, heeft verschillende oorzaken. Natuurlijk kende het pand al een lange geschiedenis als het ging om het huisvesten van de kabinetsleider. Niet eerder in de geschiedenis reikte de betekenis van de plek echter ook zo ver buiten Den Haag. Het is dan ook aannemelijk dat de veranderingen in het premierschap een rol bij de ontwikkeling speelden. Net als bijvoorbeeld Drees in de jaren 1950, wist Lubbers het ambt een duidelijk profiel te geven, zonder dat dit te veel politieke weerstand opriep. Hij was in de eerste plaats een bestuurder die boven de partijen stond en streefde naar synthese en consensus. Meer dan zijn voorgangers trad hij nadrukkelijk naar voren als coördinator van het regeringsbeleid en inspirator van het kabinet.¹⁴¹ Behalve met Lubbers' persoonlijkheid hing deze vorm van leiderschap ook samen met de verdere uitbreiding van de bevoegdheden van de minister-president en de toenemende internationale samenwerking, waardoor de premier voortdurend ten tonele verscheen als de belangrijkste vertegenwoordiger van de Nederlandse regering in het buitenland. Wim

De bekendste voordeur van Nederland? Het Torentje van de minister-president is inmiddels een begrip. Foto van Claudia van Noord, 2010 (collectie Haags Gemeentearchief)

Kok, die in 1994 het premierschap overnam, zette de stijl van Lubbers grotendeels voort. Ook hij was duidelijk het gezicht van de regering, maar in zijn rol als premier vooral een bestuurder en bemiddelaar.¹⁴²

Door deze ontwikkeling groeide de media-aandacht voor de minister-president. Journalisten prezen veelal de bestuurlijke talenten van Lubbers en Kok en in deze context verscheen het Torentje steeds vaker in kranten en televisiejournaals als dé plaats waar alle lijnen van het nationaal bestuur samenkamen. Door zijn ligging en uiterlijk gaf het Torentje de premier bovendien een zeker imago van onaantastbaarheid. Hoewel de werkplek van de minister-president voor iedereen zichtbaar en herkenbaar is, heeft de plek toch ook iets afstandelijks en onneembaars: de gordijnen zijn altijd gesloten en niemand kan vernemen wat er in de bovenkamer besproken en geregeld wordt. Joris Voorhoeve, fractievoorzitter van de vvd gedurende het kabinet-Lubbers II, hekelde wel eens de ongenaakbaarheid van de oude verdedigingsstoren aan de Hofvijver. Toen er weer eens ruzie was binnen het kabinet klaagde hij: 'De premier blijft weer hoog en droog in het Torentje zitten.'¹⁴³

Gesloten, maar rijk aan traditie

Met de ingebruikname van het Torentje aan de Hofvijver en de nieuwe plenaire vergaderzaal aan de Hofplaats leek het landsbestuur begin jaren negentig zijn evenwicht op het Binnenhof te hebben gevonden. Na twee decennia vol discussies, verhuizingen en verbouwingen was het complex thans met recht te beschouwen als 'het hart van de democratie'. Rondom de historische Ridderzaal waren nu de voornaamste vertegenwoordigers van zowel de wetgevende als de uitvoerende macht gevestigd: aan de noordzijde de minister-president en de ministerraad, aan de zuidzijde de volksvertegenwoordiging, en met de Eerste Kamer en Raad van State aan de westzijde de twee belangrijkste bewakers van het staatsbestel ertussenin. Wie wilde weten hoe de Nederlandse politiek werkte, hoefde dus enkel een rondwandeling van enkele honderden meters over het Binnenhof te maken en hij leerde alle belangrijke instanties kennen.

Achteraf kan men dan ook stellen dat het besluit om in de jaren 1970 de belangrijkste machten op het Binnenhof bijeen te brengen, al dan niet bewust bedoeld de zichtbaarheid van de politiek zeker heeft versterkt. Zowel het Torentje van de premier als de Trêveszaal is heden ten dage bij vrijwel iedereen

bekend en ze zijn zo'n beetje een metoniem geworden voor de politieke activiteiten die er plaatsvinden. Datzelfde geldt in zekere zin voor de nieuwe vergaderzaal van de Tweede Kamer. Dagelijks is de zaal te zien in kranten, tijdschriften en vooral in de vele verschillende actualiteitenprogramma's op televisie. Iedere Nederlander die een afbeelding onder ogen krijgt van de halfronde zaal met zijn kenmerkende blauwe zetels, zal de ruimte ook direct herkennen als 'de Tweede Kamer'. Daarnaast is door de nieuwe inrichting van het complex de afstand tussen regering en parlement sterk verkleind. Moesten voorheen fractieleiders nog de auto of de fiets pakken om de premier en de andere bewindslieden te spreken, sinds de ministerraad en de premier aan de Hofvijver zetelden konden zij in theorie zonder de deur nog uit te gaan de leden van het kabinet bezoeken. Dat een verschijnsel als 'het Torentjesoverleg' juist in de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw zijn hoogtijdagen kende, was in dit licht dan ook zo vreemd nog niet.

De sterke concentratie van de verschillende spelers op het politieke toneel had ook zijn keerzijde. Zoals de eerdergenoemde uitspraken van Lubbers en Voorhoeve al lieten doorschemeren, had het Binnenhof met zijn veelheid aan bewoners, gebouwtjes, gangetjes en kamers ook nog altijd iets van het bestuurlijke eiland dat het ooit was: een afgesloten vesting waarbinnen van alles werd bekokstoofd. Deze notie van het Binnenhof als 'kaasstolp' werd gedurende de jaren negentig nog eens verder gevoed door het feit dat ondanks de goede bedoelingen van de betrokken commissies en architecten de toegankelijkheid van het complex zeer beperkt bleef en uiteindelijk zelfs beperkter zou zijn dan zij in het verleden was geweest.¹⁴⁴ Reeds tijdens de bouw van het nieuwe Kamercomplex bleek namelijk dat een aantal van Pi de Bruijns ideeën om de afstand tussen burgers en politici te verkleinen wel eens veiligheidsrisico's met zich mee konden brengen, met name waar het ging om de toegang tot de plenaire zaal en de zogenaamde Statenpassage.

Nu was 'veiligheid' eind twintigste eeuw een relatief nieuw thema. Natuurlijk, ten tijde van de grote massademonstraties rond 1900 of het hoogtepunt van de Koude Oorlog had men zich ook wel zorgen gemaakt over ongewenste bezoekers op het Binnenhof, maar op wat incidentele bewaking na had dit nauwelijks gevolgen gehad voor de toegankelijkheid van de regerings- en parlamentsgebouwen in Den Haag. Nog in het midden van de jaren zestig kon eenieder die brutaal genoeg was zo de villa van Algemene Zaken op Plein 1813 binnenlopen en zonder enige controle door het gebouw dwalen.¹⁴⁵ Pas na de Molukse gijzelingen in de jaren zeventig werd de beveiliging

liging van de ministeries enigszins aangescherpt, al bleef het dikwijls bij een enkele bewaker. Zo konden sympathisanten van de Rote Armee Fraktion eind jaren zeventig nog 'zonder een strobreed in de weg gelegd te worden' enkele kamers van het nieuwe departementsgebouw van Algemene Zaken op het Binnenhof bezetten en de aanwezige administratie aldaar letterlijk flink door de war gooien.¹⁴⁶ Ook in het gebouw van de Tweede Kamer zou het tot in de jaren zeventig duren vooraleer er een veiligheidsdienst kwam. Pas na de al eerder genoemde incidenten met de Japanse toeristen en naar Australië bellende jongens zou het parlement naast de gewone portiers en bodes een speciale beveiligingsambtenaar aanstellen.¹⁴⁷ Veel Kamerleden vonden deze stap trouwens maar overdreven. Het was de tijd van de maakbare samenleving en het vertrouwen in de mensheid was groot.

Tegen de tijd dat de bouw van het nieuwe Kamercomplex zijn voltooiing naderde, had het optimisme van de vroege jaren zeventig echter definitief plaatsgemaakt voor de kille zakelijkheid van de jaren tachtig. In dit nieuwe klimaat stond veiligheid veel hoger op de agenda dan voorheen en sneuvelen al snel enkele initiatieven om de toegankelijkheid van het parlement te vergroten. Zo haalde men allereerst een streep door De Bruijns plan om de wandelgangen rondom de grote vergaderzaal ook voor toeristen en dagjesmensen open te stellen. De begeleidingscommissie en veiligheidsdienst van de Kamer vreesden dat door een dergelijke openstelling chaotische tafereelen konden ontstaan en maakten zich bovendien zorgen over de mogelijke geluidsoverlast. In overleg met de architect werd daarom besloten de eerste etage van de nieuwbouw voortaan enkel vrij toegankelijk te maken voor politici zelf en de geaccrediteerde persdiensten: gewone bezoekers zouden zich enkel vrij mogen bewegen op de begane grond van de Statenpassage. Slechts enkele weken voor de opening van de nieuwbouw volgde vervolgens een tweede tegenslag voor het ontwerp. Kamervoorzitter Deetman, die als oud-minister van onderwijs veel met bezettingen te maken had gehad, zag namelijk niets in het zogenaamde 'straatje' door zijn gebouw en veegde daarom ook het compromis van tafel. De openbare Statenpassage, een van de meest karakteristieke onderdelen van De Bruijns oorspronkelijke ontwerp, zou tot grote teleurstelling van de architect niet permanent toegankelijk worden voor winkelend publiek. Enkel op vertoon van identiteitsgegevens en na zorgvuldige controle zou men voortaan het Kamercomplex kunnen betreden.¹⁴⁸

Door de feitelijke afsluiting van de Statenpassage voor de buitenwereld ging een belangrijk aspect van het nieuwe Kamercomplex verloren. Even

leek het erop dat het nog goed ging komen. De relatieve politieke rust tijdens de paarse kabinetten maakte het mogelijk dat de sfeer rond het Binnenhof ontspande. Ludieke protestacties, zoals spandoeken langs het Torentje en een windmolen in de Hofvijver, werden oogluikend getolereerd en bedelaars die voor een aalmoes aanbelden bij de werkkamer van de minister-president werden vriendelijk te woord gestaan.¹⁴⁹ Aan het begin van het nieuwe millennium, onder voorzitterschap van Jeltje van Nieuwenhoven, lag er zelfs een plannetje klaar om de openstelling van de hal alsnog te implementeren.¹⁵⁰ De aanslagen in New York op 11 september 2001 en de moord op Pim Fortuyn een jaar later gooiden echter roet in het eten. In plaats van de toegankelijkheid van de gebouwen te vergroten, werden de veiligheidsmaatregelen drastisch aangescherpt, kelderden de bezoekersaantallen en werden demonstranten harder aangepakt.¹⁵¹

Tegenwoordig staat er een hek voor de ingang van het Torentje, is het aantal beveiligers sterk toegenomen en kan een bezoeker zich enkel nog onder begeleiding en gewapend met allerlei pasjes door de vele veiligheidssluisen begeven die de verschillende gebouwen van het Binnenhof met elkaar verbinden. Tijdens demonstraties, die sinds enkele jaren enkel nog op het Plein of Malieveld mogen plaatsvinden, wordt bovendien het gehele complex standaard afgesloten met dranghekken, ME-busjes en politiekordons. De tijden dat de verdwaalde toerist nog zonder argwaan de vergaderzaal in liep en zich plots geconfronteerd zag met honderdvijftig geamuseerde gezichten zijn dan ook definitief voorbij.

Datzelfde geldt voor het geloof dat door middel van architectuur de afstand tussen burger en politiek sterk verkleind kan worden. Hoewel de verbouwingen en verhuizingen van de jaren zeventig en tachtig de zichtbaarheid van het Nederlandse landsbestuur goed hebben gedaan, zijn er rond het Binnenhof sindsdien nauwelijks meer initiatieven genomen om de metaforische kloof door middel van bouwkunst te dichten. Plannen aan het begin van het nieuwe millennium om het gebouw van de Tweede Kamer opnieuw op de schop te nemen en het debat in de zaal te verlevendigen door middel van een verrijdbaar spreekgestoelte sneuvelden in een vroegtijdig stadium.¹⁵² De nieuwe departementsgebouwen die de afgelopen jaren als gevolg van de als mislukt ervaren spreading van de macht wel in de binnenstad van Den Haag zijn verrezen, getuigen bovendien eerder van het omgekeerde: tientallen metershoge, eigenzinnige ontwerpen die vooral zelfverzekerdheid uitstralen en hoog boven de burgers van de stad en hun parlement uit-torenen.¹⁵³

Toch wordt het Binnenhof nog altijd en misschien zelfs meer dan ooit bestempeld als het hart van de democratie. Eerst en vooral natuurlijk omdat het complex nog altijd onderdak biedt aan de voornaamste instellingen van ons staatsbestel. Daarnaast wordt echter nog vaak gewezen op een ander aspect van de plek. Niet zozeer de precieze inrichting van de gebouwen of de 'democratische' kenmerken van bijvoorbeeld Pi de Bruijns ontwerp maken het complex tot het onbetwiste hart van de democratie, maar vooral het feit dat de plek al eeuwenlang een plaats is waar bestuurd, gedemonstreerd en overlegd wordt. De laatste jaren heeft in de relatie tussen publiek en politiek de geschiedenis het overgenomen van de architectuur.

De preoccupatie met het verleden van het Binnenhof uitte zich net als in de late negentiende eeuw in eerste instantie in restauraties. Het recente 'herstel' van de Ridderzaal als middeleeuwse feestzaal, 'in de geest van Pierre Cuypers', is in dit opzicht dan ook een sprekend voorbeeld. Door de wanden te behangen met wandkleden die de politieke geschiedenis van Nederland uitbeelden, is men zelfs een stap verder gegaan dan in de negentiende eeuw en komt de zaal nu aardig in de buurt van het nationale Walhalla dat er destijds niet kwam.¹⁵⁴ Eenzelfde trend kenmerkte de opeenvolgende verbouwingen van de Eerste Kamer die in de afgelopen twintig jaar in de noord-oosthoek van het Binnenhof hebben plaatsgevonden. Zo is de vergaderzaal van de senaat eind jaren negentig zoveel mogelijk in 'een oorspronkelijke staat' teruggebracht en wordt iedere bezoeker van de zaal er stevast op gewezen dat hij zich 'in een der oudste parlementaire vergaderzalen ter wereld bevindt'.¹⁵⁵

Ook elders in het gebouw heeft men geprobeerd het verleden tot leven te wekken. In de zogenaamde 'Gravenkamer' op de eerste verdieping zijn enkele jaren geleden bijvoorbeeld de portretjes opgehangen van alle graven van Holland, terwijl de vertrekken op Binnenhof 1 die recent door de Raad van State aan de senaat zijn overgedragen kunstzinnig versierd zijn met de meest uiteenlopende voorstellingen uit de vaderlandse geschiedenis: van zeventiende-eeuwse tuinontwerpen tot de negentiende-eeuwse Moerdijkbrug, van regels uit de Acte van Seclusie tot portretten van Thorbecke, een jonge Willem-Alexander en commandant Van Speijk.¹⁵⁶ Bij de meest recente verbouwing van het gebouw van de Eerste Kamer heeft men bovendien het kabinet van koningin Mary Stuart, echtgenote van stadhouder-koning Willem III, nauwgezet gereconstrueerd. Dankzij exacte replica's van de wandtapijten, die bij de verbouwing van de stadhouderlijke vertrekken in de negentiende waren overgebracht naar de collectie van het Rijksmuseum,

ademt de zaal tegenwoordig vrijwel dezelfde sfeer uit als in de late zeventiende eeuw.¹⁵⁷

Daarbij komt dat de delen van het Binnenhof waar traditie en geschiedenis minder alomtegenwoordig zijn, de laatste jaren juist veel kritiek te verduren krijgen. Met name de nieuwe vergaderzaal, waarvan de ruimte en transparantie in 1992 nog werden geprezen, wordt tegenwoordig met enige regelmaat bekritiseerd vanwege zijn kille, onpersoonlijke karakter. De ruime halfronde opstelling en gerichtheid op de voorzitter zouden de felheid uit de discussie halen en leiden tot een saai en indirect debat.¹⁵⁸ Sommige Kamerleden verlangen dan ook weemoedig terug naar de ‘wildebeestenlucht’ van de oude vergaderzaal en de tijd dat je nog ongezien ‘achter het groene gordijn’ een deeltje kon sluiten en een sigaret kon roken. Minister-president Mark Rutte hekelde de nieuwe zaal recentelijk zelfs als ‘Oost-Europees’ met ‘de temperatuur van een bejaardentehuis’. Liever zag hij de Kamer weer de oude zaal betrekken, die tenminste nog voldeed aan Churchills ‘ijzeren wet van de krapte’.¹⁵⁹

Deze en andere uitingen van kritiek op de nieuwere delen van het Binnenhof betekenen niet dat nostalgie op het Binnenhof de boventoon voert. Over het algemeen wordt de geschiedenis van het complex juist op een positieve manier gebruikt. Vooral in de publieksvoorlichting is de aandacht voor het verleden de laatste jaren sterk in opmars. Veelzeggend is in dit licht alleen al het gegeven dat het bezoekerscentrum van het complex, dat in de jaren zestig als een klein bureautje in het Tweede Kamergebouw was begonnen, sinds een aantal jaren gevestigd is in het alleroudste deel van het gehele complex: de middeleeuwse kelders onder de Ridderzaal. Vanuit hier worden dagelijks honderden schoolkinderen, dagjesmensen en toeristen naar de bovengelegen feestzaal geleid om vervolgens in min of meer chronologische orde een rondgang te maken langs de verschillende plaatsen van de macht. Tijdens deze rondleidingen raakt de bezoeker dan ook niet alleen bekend met de werking van de huidige politiek, maar tevens met het eeuwenoude verleden van de plek waar zij gevestigd is.

Hoezeer de relatie tussen geschiedenis en politiek in Nederland de afgelopen tien jaar in de belangstelling heeft gestaan, blijkt daarnaast ook uit de discussie over de komst van ‘het huis van de democratie’ naar Den Haag. Het initiatief voor dit multifunctionele centrum voor geschiedenis en politiek nabij het Binnenhof ontstond eind jaren negentig en zou vervolgens steeds grotere vormen aannemen, vooral door de gelijktijdige discussie over het Nationaal Historisch Museum. Verschillende vormen en locaties

deden vervolgens de ronde, maar uiteindelijk werd gekozen voor een voorlopig bescheiden vestiging aan de Hofweg. Hier is sinds 2011 ProDemos gevestigd, een stichting die op allerlei manieren de kennis over de werking en geschiedenis van de democratische rechtsstaat in Nederland bij een groot publiek tracht bekend te maken.¹⁶⁰ Naast de rondleidingen vanuit de kelders onder de Ridderzaal biedt ProDemos onder meer ook cursussen aan, organiseert zij lezingen en debatten en brengt zij publicaties op de markt die gerelateerd zijn aan de Nederlandse politiek en haar geschiedenis.

Mede door het succes van de organisatie staat het Binnenhof inmiddels hoog in de lijstjes van meest bezochte toeristische attracties in Nederland. Ook krijgt het complex meer schoolklassen over de vloer dan ooit tevoren, een ontwikkeling waarmee het Binnenhof ook internationaal opzien baart. Maakten begin jaren zeventig nog zo'n 25.000 mensen jaarlijks een rondleiding door de gebouwen op het Binnenhof, tegenwoordig staat de teller op bijna 140.000, waarvan ruim de helft in schoolverband.¹⁶¹ Hoewel de fysieke toegankelijkheid van de Nederlandse regerings- en parlamentsgebouwen uiteindelijk beperkter is gebleven dan aanvankelijk werd gehoopt, heeft men door middel van educatie en aandacht voor het verleden publiek en politiek de afgelopen jaren toch dichter bij elkaar weten te brengen, een ontwikkeling die zich mogelijk in de komende jaren nog verder doorzet. In zekere zin is ook de totstandkoming van dit boek een onderdeel van deze tendens.

De juiste toon

Wie tegenwoordig rondom het gebouw van de Tweede Kamer loopt, wandelt in vijf minuten langs acht eeuwen architectuurgeschiedenis. De middeleeuwse Ridderzaal, het zeventiende-eeuwse 'Goutsmits Keurhuys', het voormalige paleis van Willem v, de negentiende-eeuwse departementsgebouwen van Rose en Peters, het oude Hotel Central, de pseudohistorische Kortenhorst vleugel en natuurlijk de naar buiten gekeerde vergaderzaal van Pi de Bruijn: meer dan de Hofvijverzijde is de zuidkant van het Binnenhof tegenwoordig een rommelig aandoend allegaartje van gebouwen dat nauwelijks in één beeld te vangen is. Het is dan ook niet zo gek dat de media tegenwoordig vrijwel alleen beelden tonen van de vergaderzaal, de centrale hal en hun directe omgeving. Zowel de buitenkant van het Kamergebouw als grote delen van het interieur zijn niet onmiddellijk mediageniek.

De veelzijdigheid roept bovendien gemengde gevoelens op. Hoewel velen in algemene zin te spreken zijn over de wijze waarop oude en nieuwe gebouwdelen met elkaar zijn verbonden, staat men dubbelzinniger tegenover andere keuzes. Zo wordt de nieuwe plenaire zaal geprezen om zijn ruimte en overzichtelijkheid, maar bestaat er veel kritiek op zijn onpersoonlijke, kille karakter. Eenzelfde ambivalentie kenmerkt de houding tegenover de oude vergaderzaal van de Tweede Kamer. Aan de ene kant heeft de huidige functie van publiekszaal voor lezingen en evenementen ervoor gezorgd dat veel mensen dit historische deel van het complex inmiddels hebben kunnen bezoeken. Aan de andere kant zijn maar weinig bezoekers te spreken over de moderne aankleding van de zaal. Het kleurrijke tapijt, de opvallende lampen en nadrukkelijke leegte van de zaal doen de meesten terugverlangen naar de groene bankjes en drukte van weleer.

De waardering voor en kritiek op het ontwerp van Pi de Bruijn maken duidelijk hoe moeilijk het is om de juiste toon te vinden tussen behoud en traditie enerzijds en anderzijds de functionaliteit en representativiteit van een gebouw. In dat opzicht zijn de meningen over het Kamergebouw exemplarisch voor de algemene discussie over het Binnenhof in de voorbije vijftig jaar. Meer nog dan in de eerste helft van de twintigste eeuw, toen historisering van het complex de toon zette en praktische problemen grotendeels met aanpassingen aan het interieur konden worden verholpen, stond de historische behuizing in de tweede helft van de eeuw op gespannen voet met haar functie als regeringscentrum. Kwesties als de herkenbaarheid van de verschillende machten, de sterke groei van het aantal ambtenaren en de toegankelijkheid en veiligheid van het complex noopten tot aanpassing van de huisvesting en brachten het evenwicht dat aan het begin van de eeuw was bereikt uit balans. Kenmerkend voor de naoorlogse periode was dan ook een verschuiving van accenten in het huisvestingsbeleid. Drukten aanvankelijk schaalvergroting en doelmatigheid hun stempel op het beleid, op den duur zou de historische erfenis weer meer en meer de koers bepalen.

In de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog leefde de vernieuwingsdrang weer op. Niet in de betekenis dat het Binnenhof opnieuw aan afbraak ten prooi dreigde te vallen, maar wel in de zin dat bestaande gebruiken en tradities vrij eenvoudig werden opgegeven ten gunste van een functionelere of herkenbaardere huisvesting. In eerste instantie richtte de aandacht zich daarbij vooral op de uitvoerende macht. Beel en Drees mochten met hun voorliefde voor de oude zalen aan de Hofvijver wel enig tegenwicht bieden, de algemene trend was een vlucht van de ministeries van het Bin-

nenhof en zijn directe omgeving. De aankopen van de villa op Plein 1813 en later het Catshuis als kantoor voor de minister-president waren hiervan misschien de beste illustraties.

In de jaren zestig vestigde de aandacht zich vervolgens op het parlement, in het bijzonder op de uitbreiding van het gebouw van de Tweede Kamer. Eerst lag de nadruk vooral op de huisvesting van de ambtelijke ondersteuning van de Kamer, die in de naoorlogse periode sterk gegroeid was. Algauw werd de vernieuwingsdrang echter versterkt door het verlangen het Kamergebouw gebruiksvriendelijker te maken voor pers en publiek. Met name deze wens zou zeer bepalend zijn voor het verdere verloop van de discussie. Ideeën over toegankelijkheid en doelmatigheid domineerden in de jaren zeventig de vergaderingen en zouden de belangstelling voor de historische erfenis van de plek en zelfs het uiterlijk van het gebouw in het algemeen vrijwel geheel overschaduwen. Er moest niet zozeer 'iets moois' worden neergezet, als wel een 'gebouw zonder drempels'. Het was in deze context dat de karakteristieke passage in het ontwerp werd opgenomen en het besluit viel de groene bankjes te verruilen voor de blauwe zetels van de nieuwe zaal.

De kentering in het denken over de huisvesting kwam pas in de jaren tachtig. De terugkeer van de premier naar het Torentje en het aangepaste ontwerp van het Kamergebouw aan het begin van het decennium waren de eerste tekenen dat de wind begon te draaien en de belangstelling voor het verleden weer geleidelijk toenam. Van een werkelijke accentverschuiving was echter pas sprake in de jaren na de opening van het nieuwe Kamergebouw. Waar de poging om het interieur van de oude vergaderzaal te behouden op het laatste moment strandde, zouden alle volgende bouwprojecten op het Binnenhof in het teken staan van waardering voor de historische erfenis en aandacht voor behoud en traditie. Met name de 'nieuwe' inrichtingen van de Ridderzaal en het gebouw van de Eerste Kamer getuigden van deze hernieuwde visie op de relatie tussen plaats, politiek en geschiedenis. Met de grootste groeistuip achter de rug en de capaciteitsproblemen voorlopig verholpen, konden de bewoners nu hun eigen verleden omarmen en weer met elkaar wedijveren om de indrukwekkendste, mooiste en vooral meest historische ruimte op het Binnenhof.